

KARL MARX

κείμενα από τη δεκαετία του 1840
μια ανθολογία

Επιλογή – Μετάφραση:
Θανάσης Γκιούρας

Επιστημονική επιμέλεια:
Θανάσης Γκιούρας
Θωμάς Νουτσόπουλος

3η έκδοση

ση *εμφανίζεται* λοιπόν *αισθητηριακά*, περιορισμένο σε ένα εποπτικό *faktum*, το κατά πόσο έγινε για τον άνθρωπο η ανθρώπινη ουσία φύση ή η φύση ανθρώπινη ουσία του ανθρώπου. Από αυτή τη σχέση μπορεί λοιπόν κανείς να κρίνει το συνοδικό επίπεδο διαμόρφωσης του ανθρώπου. Από το χαρακτήρα αυτής της σχέσης συνεπάγεται το κατά πόσο ο *άνθρωπος* έχει γίνει για τον εαυτό του και έχει συλλήβει εαυτόν ως *ον γένους*, ως *άνθρωπο*· η σχέση του άνδρα με τη γυναίκα είναι η *φυσικότερη* σχέση του ανθρώπου με τον άνθρωπο. Σ' αυτή φαίνεται συνεπώς κατά πόσο η *φυσική* συμπεριφορά του ανθρώπου είναι *ανθρώπινη* ή κατά πόσο η *ανθρώπινη* ουσία έχει γίνει γι' αυτόν *φυσική* ουσία, κατά πόσο η *ανθρώπινη* φύση του έχει γίνει *φύση* γι' αυτόν. Σ' αυτή τη σχέση φαίνεται επίσης κατά πόσο η *ανάγκη* του ανθρώπου έχει γίνει *ανθρώπινη* ανάγκη, κατά πόσο δηλαδή ο *άλλος* άνθρωπος ως άνθρωπος έχει γίνει *ανάγκη* γι' αυτόν, κατά πόσο στην ατομική ύπαρξή του είναι ταυτόχρονα κοινότητα.

Η πρώτη θετική άρση της ατομικής ιδιοκτησίας, ο *ωμός* κομμουνισμός, είναι λοιπόν μόνο μια *μορφή εμφάνισης* της ποταπότητας της ατομικής ιδιοκτησίας, η οποία θέλει να θέσει εαυτήν ως *θετική κοινότητα*.

2. Ο κομμουνισμός α) με ακόμη πολιτική φύση, δημοκρατικός ή δεσποτικός· β) με την αναίρεση του κράτους, αλλιά ταυτόχρονα μια ουσία ακόμη ανοηλοκλήρωτη και ακόμη επηρεασμένη από την ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή την αποξένωση του ανθρώπου. Και στις δύο μορφές ο κομμουνισμός γνωρίζει εαυτόν ήδη ως επανένταξη ή ως επιστροφή του ανθρώπου στον εαυτό του, ως άρση της ανθρώπινης αυτοαποξένωσης, αλλιά, καθώς δεν έχει συλλήβει ακόμη τη θετική ουσία της ατομικής ιδιοκτησίας και καθώς έχει κατανοήσει εξίσου λίγο την *ανθρώπινη* φύση της ανάγκης, είναι ακόμη περιορισμένος και μοησμένος από αυτήν [την ιδιοκτησία]. Έχει μεν συλλήβει την έννοιά της, αλλιά όχι ακόμη την ουσία της.

3. Ο κομμουνισμός ως θετική άρση της ατομικής ιδιοκτησίας ως *ανθρώπινης* αυτοαποξένωσης και γι' αυτόν το λόγο ως πραγματική *ιδιοποίηση* της *ανθρώπινης* ουσίας μέσω του ανθρώπου και για τον άνθρωπο· γι' αυτόν το λόγο ως πλήρης, συνειδητή επιστροφή του ανθρώπου δι' εαυτόν ως ενός *κοινωνικού*, δηλαδή ανθρώπινου ανθρώπου, η οποία επιτελείται εντός του συνοδικού πηλούτου της μέχρι τώρα ανάπτυξης. Αυτός ο κομμουνισμός είναι ως οηλοκλήρωμένος νατουραλισμός = ανθρωπισμός, ως οηλοκλήρωμένος ανθρωπισμός = νατουραλισμός, είναι η *αληθινή* λύση της διένεξης του ανθρώπου με τη φύση και με τον άνθρωπο, η αληθινή λύση της έριδας μεταξύ ύπαρξης και ουσίας, μεταξύ εξαντικειμενίκευσης και αυτενέργειας, μεταξύ ελευθερίας και αναγκαιότητας, μεταξύ ατόμου και γένους. Είναι το θυμένο αίνιγμα της ιστορίας και γνωρίζει εαυτό ως λύση.

[V] Η συνοδική κίνηση της ιστορίας είναι λοιπόν, όπως η *πραγματική* πράξη της γέννησής του – η πράξη γέννησης της εμπειρικής ύπαρξής του –, έτσι [είναι] και για τη νοήμονα συνείδησή του, η *εννοημένη* και *συνειδητή* κίνηση του *γίνεσθαι* του, ενώ εκείνος ο ακόμη ανοηλοκλήρωτος κομμουνισμός αναζητά για τον εαυτό του μια *ιστορική* απόδειξη, μια απόδειξη στο υπάρχον, αποσπώντας μεμονωμένες ιστορικές στιγμές από την κίνηση (ο Cabet, ο Villegardelle κ.λπ. παίζουν ιδιαίτερα αυτό το παιχνίδι) και τις παγώνει ως

αποδείξεις της ιστορικής γνήσιας καταγωγής του, ενώ με αυτό τον τρόπο αποδεικνύει ακριβώς ότι το ασύγκριτα μεγαλύτερο τμήμα αυτής της κίνησης αντιφάσκει στις πεποιθήσεις του και ότι, εάν υπήρξε κάποτε, είναι ακριβώς το *παρελθόν* Είναι του που αντικρούει την αξίωσή του για *ουσία*.

Εύκολα αντιλαμβάνεται κανείς τον αναγκαίο χαρακτήρα του ότι στην κίνηση της *ατομικής ιδιοκτησίας*, ακριβώς της οικονομίας, η συνοδική επαναστατική κίνηση βρίσκει τόσο την εμπειρική όσο και τη θεωρητική βάση της.

Η *υλική*, άμεσα *αισθητηριακή* ατομική ιδιοκτησία είναι η υλική αισθητηριακή έκφραση του *αποξενωμένου ανθρώπινου* βίου. Η κίνησή της – η παραγωγή και η κατανάλωση – είναι η αισθητηριακή αποκάλυψη της κίνησης κάθε μέχρι τώρα παραγωγής, δηλαδή της πραγματοποίησης ή της πραγματικότητας του ανθρώπου. Η θρησκεία, η οικογένεια, το κράτος, το δίκαιο, η ηθική, η επιστήμη, η τέχνη κ.λπ. είναι μόνο *ιδιαιτεροι* τρόποι της παραγωγής και εμπίπτουν στον γενικό νόμο της. Η θετική άρση της *ατομικής ιδιοκτησίας*, ως η ιδιοποίηση του *ανθρώπινου* βίου, είναι συνεπώς η θετική άρση κάθε αποξένωσης, συνεπώς η επιστροφή του ανθρώπου από τη θρησκεία, την οικογένεια, το κράτος κ.λπ. στην *ανθρώπινη*, δηλαδή στην *κοινωνική* ύπαρξή του. Η θρησκευτική αποξένωση ως τέτοια συντελείται μόνο στο πεδίο της *συνείδησης* της ανθρώπινης εσωτερικότητας, αλλιά η οικονομική αποξένωση είναι εκείνη του *πραγματικού βίου* – η άρση της περιλαμβάνει λοιπόν και τις δύο πλευρές. Είναι αυτονόητο ότι η κίνηση βρίσκει στους διάφορους λαούς την *απαρχή* της από το εάν ο αληθινός *αναγνωρισμένος* βίος του λαού συντελείται περισσότερο στη συνείδηση ή στον εξωτερικό κόσμο, εάν είναι περισσότερο ο ιδεατός ή ο πραγματικός βίος. Ο κομμουνισμός αρχίζει αμέσως (Owen) με τον αθεϊσμό, ο *αθεϊσμός* πόρρω απέχει εν πρώτοις από το να είναι *κομμουνισμός*, όπως και αυτός ο αθεϊσμός είναι περισσότερο ακόμη μια αφαίρεση. – Η φιλάνθρωπία του αθεϊσμού είναι συνεπώς εν πρώτοις μόνο μια *φιλοσοφική* αφηρημένη φιλάνθρωπία, ενώ εκείνη του κομμουνισμού είναι ταυτόχρονα *πραγματική* και στραμμένη άμεσα στη *δράση*. –

Είδαμε πώς, υπό την προϋπόθεση της θετικά αρθείσας ατομικής ιδιοκτησίας, ο άνθρωπος παράγει τον άνθρωπο, τον εαυτό του και άλλους ανθρώπους· πώς το αντικείμενο, το οποίο είναι η άμεση ενεργοποίηση της ατομικότητάς του, είναι ταυτόχρονα η ίδια ύπαρξή του για τον άλλο άνθρωπο, η δική του ύπαρξη και η ύπαρξή του γι' αυτόν. Παράλληλα όμως είναι τόσο το υλικό της εργασίας όσο και ο άνθρωπος ως υποκείμενο εξίσου αποτέλεσμα όσο και αφετηρία της κίνησης (η δε ιστορική *αναγκαιότητα* της ατομικής ιδιοκτησίας συνίσταται ακριβώς στο ότι αυτή πρέπει να είναι η *αφετηρία*). Άρα ο *κοινωνικός* χαρακτήρας είναι ο γενικός χαρακτήρας της συνοδικής κίνησης· όπως η κοινωνία παράγει τον ίδιο τον *άνθρωπο* ως *άνθρωπο*, έτσι *παράγεται* και αυτή από αυτόν. Η δραστηριότητα και η απόλαυση, τόσο σύμφωνα με το περιεχόμενό τους όσο και σύμφωνα με τον *τρόπο ύπαρξής* τους, είναι *κοινωνικές*, είναι *κοινωνική* δραστηριότητα και *κοινωνική* απόλαυση. Η *ανθρώπινη* ουσία της φύσης υπάρχει μόνο για τον *κοινωνικό* άνθρωπο· διότι μόνο εδώ υπάρχει γι' αυτόν ως *δεσμός* με τον *άνθρωπο*, ως ύπαρξή του για τον άλλο και του άλλου γι' αυτόν, όπως και ως βιοτικό στοιχείο της ανθρώπινης πραγματικότητας, μόνο εδώ υπάρχει ως *θεμέλιο* της δικής του *ανθρώπινης*

ύπαρξης. Μόνο εδώ έχει γίνει η φυσική ύπαρξή του γι' αυτόν η ανθρώπινη ύπαρξή του, και η φύση έχει γίνει άνθρωπος γι' αυτόν. Άρα η κοινωνία είναι η ολοκληρωμένη ουσιά της ενότητας του ανθρώπου με τη φύση, η αληθινή ανάσταση της φύσης, ο συντελεσμένος νατουραλισμός του ανθρώπου και ο συντελεσμένος ανθρωπισμός της φύσης.³⁰

[VI] Η κοινωνική δραστηριότητα και η κοινωνική απόλαυση δεν υπάρχουν επ' ουδενί αποκλειστικά με τη μορφή μιας άμεσα κοινοτικής δραστηριότητας και μιας άμεσα κοινοτικής απόλαυσης, αν και η κοινοτική δραστηριότητα και η κοινοτική απόλαυση, δηλαδή η δραστηριότητα και η απόλαυση που εκδηλώνεται και ενεργοποιείται άμεσα σε πραγματική κοινωνία με άλλους ανθρώπους, θα πραγματοποιούνται παντού όπου εκείνη η άμεση έκφραση της κοινωνικότητας θα είναι θεμελιωμένη στην ουσία του περιεχομένου της και θα είναι κατάλληλη για τη φύση της.

Ακόμη όμως και όταν είμαι επιστημονικά κ.λπ. δραστήριος, μια δραστηριότητα την οποία σπανίως μπορώ να επιτελέσω σε άμεση κοινότητα με άλλους, εντούτοις είμαι κοινωνικά ενεργός, διότι είμαι ενεργός ως άνθρωπος. Δεν μου είναι δεδομένο μόνο το υλικό της δραστηριότητάς μου –όπως και η ίδια η γλώσσα εντός της οποίας είναι ενεργός ο στοχαστής– ως κοινωνικό προϊόν, αλλά και η δική μου ύπαρξη είναι κοινωνική δραστηριότητα· για το λόγο αυτόν, ότι διαπλάθω από τον εαυτό μου το διαπλάθω απ' εαυτού μου για την κοινωνία και με τη συνείδηση του εαυτού μου ως ενός κοινωνικού όντος.

Η γενική συνείδησή μου είναι απλώς η θεωρητική μορφή αυτού για το οποίο η πραγματική κοινότητα, η κοινωνική ουσία, είναι η ζωντανή μορφή, ενώ σήμερα η γενική συνείδηση είναι μια αφαίρεση από τον πραγματικό βίο και ως τέτοια του αντιπαράκειται εχθρικά. Ως εκ τούτου η δραστηριότητα της γενικής συνείδησής μου –ως τέτοια– είναι η θεωρητική ύπαρξή μου ως κοινωνικού όντος.

Θα πρέπει προπάντων να αποφευχθεί να παγιωθεί και πάλι η «κοινωνία» ως αφαίρεση απέναντι στο άτομο. Το άτομο είναι το κοινωνικό ον. Η βιοτική εκδήλωσή του –έστω και αν δεν εμφανίζεται στην άμεση μορφή μιας κοινοτικής βιοτικής εκδήλωσης η οποία επιτελείται μαζί με άλλους– είναι συνεπώς μια εκδήλωση και μια επιβεβαίωση του κοινωνικού βίου. Ο ατομικός και ο βίος γένους του ανθρώπου δεν είναι διαφορετικοί, όσο και αν –αυτό δε κατ' ανάγκην– ο τρόπος ύπαρξης του ατομικού βίου είναι ένας περισσότερο ιδιαίτερος ή περισσότερο γενικός τρόπος του βίου γένους ή όσο περισσότερο ο βίος γένους είναι ένας περισσότερο ιδιαίτερος ή περισσότερο γενικός ατομικός βίος.

Ως συνείδηση γένους ο άνθρωπος επιβεβαιώνει τον πραγματικό κοινωνικό βίο του και απλώς επαναλαμβάνει την πραγματική ύπαρξή του στη νόηση, όπως αντιστρόφως το Είναι γένους επιβεβαιώνεται στη συνείδηση γένους και υπάρχει δι' εαυτό στη γενικότητά του, ως στοχαστικό ον.

30. [Σημείωση των Marx] Η πορνεία είναι απλώς η ιδιαίτερη έκφραση της γενικής πορνείας του εργάτη, και καθώς η πορνεία είναι μια σχέση στην οποία εμπήκει όχι μόνο ο εκπορνευόμενος αλλά και ο εκπορνευτής –η ποταπότητα του οποίου είναι ακόμη μεγαλύτερη–, έτσι εμπήκει σ' αυτή την κατηγορία και ο κεφαλαιοκράτης κ.λπ.

Ο άνθρωπος –όσο και αν είναι ένα ιδιαίτερο άτομο, και είναι ακριβώς η ιδιαιτερότητά του που τον καθιστά άτομο και την πραγματικά ατομική κοινή ουσία– είναι εξίσου η ολότητα, η ιδεατή ολότητα, η υποκειμενική ύπαρξη της νοημένης και αισθανόμενης κοινωνίας δι' εαυτήν, όπως άλλωστε στην πραγματικότητα υπάρχει τόσο ως εποπτεία και ως πραγματική απόλαυση της κοινωνικής ύπαρξης, όπως και ως μια ολότητα κοινωνικής βιοτικής εκδήλωσης.

Η νόηση και το Είναι διαφέρουν μεν, αλλά ταυτόχρονα τελούν σε ενότητα.

Ο θάνατος φαίνεται σαν μια σκληρή νίκη του γένους επί του συγκεκριμένου ατόμου και φαίνεται να αντιβαίνει στην ενότητά τους· το συγκεκριμένο άτομο όμως είναι μόνο ένα συγκεκριμένο ον γένους, και ως τέτοιο είναι θνητό.

4.³¹ Όπως η ατομική ιδιοκτησία είναι απλώς η αισθητηριακή έκφραση του ότι ο άνθρωπος γίνεται ταυτόχρονα αντικειμενικός για τον ίδιο και ταυτόχρονα, πολύ περισσότερο, γίνεται για τον εαυτό του ένα ξένο και απάνθρωπο αντικείμενο, του ότι η βιοτική εκδήλωσή του είναι η πραγματική βιοτική αλληλοτρίψωσή του, του ότι η πραγματοποίησή του είναι η αποπραγμάτωση, μια ξένη πραγματικότητα, έτσι και η θετική άρση της ατομικής ιδιοκτησίας, δηλαδή η αισθητηριακή ιδιοποίηση της ανθρώπινης ουσίας και του βίου, του αντικειμενικού ανθρώπου, των ανθρώπινων έργων για τον άνθρωπο και μέσω του ανθρώπου, δεν θα πρέπει να συληφθεί μόνο με την έννοια της άμεσης, της μονόπλευρης απόλαυσης, όχι μόνο με την έννοια της νομής, με την έννοια του έχειν. Ο άνθρωπος ιδιοποιείται την ολόπλευρη ουσία του με έναν ολόπλευρο τρόπο, δηλαδή ως ένας ολικός άνθρωπος. Κάθε ανθρώπινη σχέση του με τον κόσμο, η όραση, η ακοή, η όσφρηση, η γεύση, η αφή, η νόηση, η εποπτεία, η αίσθηση, η βούληση, η ενέργεια, η αγάπη, εν ολίγοις όλα τα όργανα της ατομικότητάς του, όπως και τα όργανα τα οποία είναι άμεσα μέσω της μορφής τους κοινοτικά όργανα, **[VII]** συνιστούν στην αντικειμενική συμπεριφορά τους ή στη συμπεριφορά τους προς το αντικείμενο την ιδιοποίησή του, την ιδιοποίηση της ανθρώπινης πραγματικότητας· η συμπεριφορά τους προς το αντικείμενο είναι η ενεργοποίηση της ανθρώπινης πραγματικότητας (είναι συνεπώς εξίσου πολυσχιδής, όπως πολυσχιδείς είναι οι άνθρωποι ουσιώδεις προσδιορισμοί και οι δραστηριότητες), είναι ανθρώπινη επενέργεια και ανθρώπινα δεινά, διότι τα δεινά, συλημβανόμενα με ανθρώπινο τρόπο, είναι μια αυτοαπόλαυση του ανθρώπου.

Η ατομική ιδιοκτησία μάς έχει κάνει τόσο ηλίθιους και μονόπλευρους, ώστε ένα αντικείμενο γίνεται δικό μας μόνο όταν το έχουμε, δηλαδή όταν υπάρχει για εμάς ως κεφάλαιο ή όταν κατέχεται, τρώγεται, πίνεται, φοριέται στο σώμα μας, κατοικείται από εμάς κ.λπ. άμεσα, εν ολίγοις όταν χρησιμοποιείται. Ωστόσο η ατομική ιδιοκτησία συλημβάνει όλες αυτές τις άμεσες πραγματοποιήσεις της ίδιας της νομής και πάλι μόνο ως μέσα διαβίωσης, ο δε βίος, ως μέσα του οποίου χρησιμεύουν, είναι ο βίος της ατομικής ιδιοκτησίας, εργασία και κεφαλαιοποίηση.

Στη θέση κάθε σωματικής και πνευματικής αίσθησης έχει έλθει λοιπόν η απλή αποξένωση όλων αυτών των αισθήσεων, η αίσθηση του έχειν. Το αν-

31. Στο χειρόγραφο λανθασμένα γράφεται ο αριθμός 5.

θρώπινο ον έπρεπε να αναχθεί σ' αυτή την απόλυτη ένδεια ώστε να γεννήσει από μέσα του τον εσωτερικό πλούτο του. (Για την κατηγορία του Έχειν πρβλ. Heß στα 21 Τυπογραφικά.)³²

Η άρση της ατομικής ιδιοκτησίας είναι συνεπώς η πλήρης χειραφέτηση όλων των ανθρώπων αισθήσεων και ιδιοτήτων· [η άρση] αποτελεί όμως αυτή τη χειραφέτηση ακριβώς λόγω του ότι αυτές οι αισθήσεις και οι ιδιότητες έχουν γίνει *ανθρώπινες*, τόσο υποκειμενικά όσο και αντικειμενικά. Το μάτι έχει γίνει *ανθρώπινο* μάτι, όπως το *αντικείμενό* του έχει γίνει ένα κοινωνικό, *ανθρώπινο* αντικείμενο, το οποίο προέρχεται από τον άνθρωπο για τον άνθρωπο. Οι *αισθήσεις* έχουν γίνει συνεπώς άμεσα στην πράξη τους *θεωρητικοί*. Φέρονται προς το *πράγμα* χάριν του ιδίου, αλλά το ίδιο το πράγμα είναι μια *αντικειμενική ανθρώπινη* συμπεριφορά προς εαυτό και προς τον άνθρωπο, και αντιστρόφως. Μπορώ πρακτικά να συμπεριφερθώ ανθρώπινα στο πράγμα μόνο εφόσον το πράγμα συμπεριφέρεται ανθρώπινα στον άνθρωπο. Γι' αυτόν το λόγο η ανάγκη ή η απόλαυση έχουν χάσει την *εγωιστική* φύση τους και η φύση έχει χάσει την απλή *χρησιμότητά* της, καθώς η χρήση έγινε *ανθρώπινη* χρήση.

Με τον ίδιο τρόπο οι αισθήσεις και το πνεύμα των άλλων ανθρώπων έχουν γίνει η *δική μου* ιδιοποίηση. Εκτός από αυτά τα άμεσα όργανα διαμορφώνονται συνεπώς *κοινωνικά* όργανα, με τη *μορφή* της κοινωνίας, δηλαδή, για παράδειγμα, η δραστηριότητα άμεσα σε κοινωνία με άλλους κ.λπ. έχει γίνει ένα όργανο της *βιοτικής εκδήλωσής* μου και ένας τρόπος ιδιοποίησης του *ανθρώπινου* βίου.

Είναι αυτονόητο ότι το *ανθρώπινο* μάτι απολαμβάνει με διαφορετικό τρόπο από το άξεστο, απάνθρωπο μάτι, το ανθρώπινο *αυτί* διαφορετικά από το άξεστο *αυτί* κ.λπ.

Είδαμε τα εξής. Ο άνθρωπος μόνο τότε δεν χάνει τον εαυτό του στο αντικείμενό του όταν αυτό γίνεται γι' αυτόν *ανθρώπινο* αντικείμενο ή αντικειμενικός άνθρωπος. Αυτό είναι δυνατό μόνο όταν γίνεται ως προς αυτόν *κοινωνικό* αντικείμενο και όταν αυτός ο ίδιος γίνεται προς τον εαυτό του κοινωνικό ον, όπως γίνεται η κοινωνία ως ουσία γι' αυτόν αντικείμενο.

Καθώς λοιπόν για τον άνθρωπο παντού στην κοινωνία αφενός η αντικειμενική πραγματικότητα γίνεται πραγματικότητα των ανθρώπινων ουσιασμών δυνάμεων, γίνεται ανθρώπινη πραγματικότητα και συνεπώς πραγματικότητα των *δικών του* ουσιασμών δυνάμεων, [αφετέρου] γίνονται γι' αυτόν όλα τα *αντικείμενα εξαντικειμενίκευση* του ίδιου του εαυτού του, αντικείμενα που επιβεβαιώνουν και πραγματοποιούν την ατομικότητά του, *δικά του* αντικείμενα· δηλαδή γίνεται ο *ίδιος* αντικείμενο. Ο *τρόπος* με τον οποίο γίνονται *δικά του* εξαρτάται από τη *φύση* του *αντικειμένου* και από τη φύση της *ουσιώδους δυνάμης* που της αντιστοιχεί· διότι ακριβώς η *προσδιοριστικότητα* αυτής της σχέσης αποτελεί τον ιδιαίτερο, *πραγματικό* τρόπο της κατάφασης. Για το *μάτι* γίνεται ένα άλλο αντικείμενο απ' ό,τι για το *αυτί*, και το αντικείμε-

32. Ο Marx αναφέρεται εδώ στο κείμενο του Moses Heß «Φιλοσοφία της πράξης» («Philosophie der That») στο περιοδικό *Είκοσι ένα τυπογραφικά από την Ελβετία*, πρώτο τμήμα, 1843.

νο του ματιού *είναι* διαφορετικό από εκείνο του *αυτιού*. Η ιδιομορφία κάθε ουσιασμών δυνάμης είναι ακριβώς η *ιδιόμορφη ουσία* της, άρα επίσης ο ιδιόμορφος τρόπος της εξαντικειμενίκευσής της, του *αντικειμενικού, πραγματικού, ζωντανού Είναι*. Όχι μόνο στη νόηση λοιπόν [VIII], αλλά με *όλες* τις αισθήσεις επικροτείται ο άνθρωπος στον αντικειμενικό κόσμο.

Από την άλλη πλευρά: Υποκειμενικά: Όπως μόνο η μουσική αφυπνίζει τη μουσική αίσθηση του ανθρώπου, όπως για το άμουσο *αυτί* ακόμη και η πιο όμορφη μουσική δεν έχει *κανένα* νόημα,³³ δεν αποτελεί *καθόλου* *αντικείμενο*, διότι το αντικείμενό μου μπορεί να είναι μόνο η επιβεβαίωση μίας εκ των ουσιασμών δυνάμεών μου, άρα μπορεί να υπάρχει για εμένα μόνο εφόσον η ουσιασμών δυνάμη μου είναι δι' εαυτήν υποκειμενική ικανότητα, διότι η αίσθηση ενός αντικειμένου προχωρά για εμένα (έχει νόημα μόνο για μια αίσθηση που του αντιστοιχεί) μόνο όσο προχωρά η *δική μου* αίσθηση, γι' αυτόν το λόγο οι *αισθήσεις* του κοινωνικού ανθρώπου είναι αισθήσεις *διαφορετικές* από εκείνες του ακοινωνήτου· μόνο μέσα από τον αντικειμενικά εκδιπλωμένο πλούτο της ανθρώπινης ουσίας εν μέρει για πρώτη φορά διαμορφώνεται και εν μέρει για πρώτη φορά γεννιέται ο πλούτος της υποκειμενικής *ανθρώπινης* αισθητηριακότητας, το μουσικό *αυτί*, το μάτι για την ομορφιά της μορφής, εν ολίγοις [διαμορφώνονται και γεννιούνται] *αισθήσεις* ικανές για ανθρώπινες απολαύσεις, αισθήσεις οι οποίες επιβεβαιώνονται ως *ανθρώπινες* ουσιασμών δυνάμεις. Διότι όχι μόνο οι πέντε αισθήσεις, αλλά και οι λεγόμενες πνευματικές αισθήσεις, οι πρακτικές αισθήσεις (βούληση, αγάπη κ.λπ.), με μια λέξη η *ανθρώπινη* αίσθηση, η ανθρωπιά των αισθήσεων γεννιέται μόνο μέσα από την ύπαρξη του αντικειμένου *της*, μέσα από την *εξανθρωπισμένη* φύση.

Η *διαμόρφωση* των πέντε αισθήσεων είναι μια εργασία της συνοδικής μέχρι σήμερα παγκόσμιας ιστορίας. Η *αίσθηση* που είναι δεσμευμένη στην ωμή πρακτική ανάγκη έχει μόνο *μικρόμυαλο* νόημα. Για τον πεινασμένο άνθρωπο δεν υπάρχει η ανθρώπινη μορφή του φαγντού, αλλά απλώς η αφηρημένη ύπαρξή του ως φαγντού· θα μπορούσε εξίσου να υπάρχει με την ωμότερη μορφή, και δεν υπάρχει τρόπος να πούμε ως προς τι θα διέφερε αυτή η τροφική δραστηριότητα από τη *ζωική* τροφική δραστηριότητα. Ο γεμάτος έγνοια και χρεία άνθρωπος δεν έχει καμία *αίσθηση* για το ομορφότερο θέμα· ο ορυκτολόγος βλέπει μόνο την εμπορική αξία και όχι την ομορφιά και την ιδιόμορφη φύση του ορυκτού· δεν έχει καμία ορυκτολογική αίσθηση· συνεπώς η εξαντικειμενίκευση της ανθρώπινης ουσίας, τόσο από θεωρητική όσο και από πρακτική άποψη, είναι απαραίτητη τόσο για να καταστήσει τις *αισθήσεις* του ανθρώπου *ανθρώπινες* όσο και για να δημιουργήσει το αντίστοιχο *ανθρώπινο νόημα* για τον συνοδικό πλούτο της ανθρώπινης και της φυσικής ουσίας.

Όπως μέσα από την κίνηση της *ατομικής ιδιοκτησίας* και του πλούτου καθώς και της αθλιότητάς της –του υλικού και πνευματικού πλούτου και

33. Σε όλη αυτή την παράγραφο, όπως εν πολλοίς στις προηγούμενες και στις επόμενες, ο Marx χρησιμοποιεί την αμφισημία της λέξης *Sinn*, η οποία περικλείει τόσο την αίσθηση ως αισθητηριακότητα όσο και το νόημα ενός πράγματος.

της αθλιότητας– η γενόμενη κοινωνία βρίσκει όλο το υλικό γι' αυτή τη *διαμόρφωση*, έτσι παράγει και η *συντελεσμένη* κοινωνία τον άνθρωπο σ' αυτό τον συνοδικό πλούτο της ουσίας του, τον *πλούσιο, πολυπλήγυρο και βαθυστόχαστο* άνθρωπο ως τη διαρκή πραγματικότητά της. – Βλέπουμε πώς ο υποκειμενισμός και ο αντικειμενισμός, η πνευματοκρατία και ο υλισμός, η δραστηριότητα και τα δεινά μόνο στην κοινωνική κατάσταση χάνουν την αντίθεσή τους και συνεπώς την ύπαρξή τους ως τέτοιες αντιθέσεις· βλέπουμε πώς η λύση των ιδίων των *θεωρητικών* αντιθέσεων είναι δυνατή μόνο μέσα από έναν *πρακτικό* τρόπο, μόνο μέσα από την πρακτική ενέργεια του ανθρώπου, και συνεπώς η λύση τους δεν είναι διόλου αποκλειστικά ένα έργο της γνώσης, αλλά μια *πραγματική* βιοτική αποστολή, την οποία η *φιλοσοφία* δεν μπορούσε να λύσει, ακριβώς επειδή τη συνελάμβανε μόνο ως θεωρητική αποστολή. – Βλέπουμε πώς η ιστορία της *βιομηχανίας* και η *συντελεσμένη αντικειμενική* ύπαρξη της βιομηχανίας είναι το ανοιχτό βιβλίο των *ανθρώπων ουσιαστών δυνάμεων*, η αισθητηριακά δεδομένη ανθρώπινη ψυχολογία, η οποία μέχρι τώρα δεν συλλαμβανόταν στη συνάφειά της με την *ουσία* του ανθρώπου, αλλά πάντα μόνο σε μια εξωτερική σχέση χρησιμότητας, διότι οι άνθρωποι –κινούμενοι εντός της αποξένωσης– μπορούσαν να συλλάβουν μόνο τη γενική ύπαρξη του ανθρώπου, τη θρησκεία, ή την ιστορία στην αφηρημένη-γενική ουσία της, ως πολιτική, ως τέχνη, ως λογοτεχνία κ.λπ., **[IX]** ως πραγματικότητα των ανθρώπινων ουσιαστών δυνάμεων και ως *πράξεις του ανθρώπινου γένους*. Στη *συνηθισμένη, υλική βιομηχανία* (–η οποία μπορεί να συλλληφθεί εξίσου ως ένα τμήμα εκείνης της γενικής κίνησης, όπως και αυτή η ίδια μπορεί να συλλληφθεί ως ένα *ιδιαιτέρο* τμήμα της βιομηχανίας, μια και όλη η ανθρώπινη δραστηριότητα ήταν μέχρι τώρα εργασία, άρα βιομηχανία, ήταν αυτοαποξενωτική δραστηριότητα–) έχουμε με τη μορφή των *αισθητηριακών, ξένων, χρήσιμων αντικειμένων*, με τη μορφή της αποξένωσης, τις *εξαντικειμενικευμένες ουσιαστικές δυνάμεις* του ανθρώπου ενώπιόν μας. Μια *ψυχολογία* για την οποία αυτό το βιβλίο, δηλαδή ακριβώς το αισθητηριακά πιο εύληπτο και προσβάσιμο τμήμα της ιστορίας, παραμένει κλειστό, δεν μπορεί να γίνει μια πραγματικά περιεχομενική και *πραγματική* επιστήμη. – Τι θα πρέπει να σκεφτεί κανείς εν γένει για μια επιστήμη η οποία αφαιρεί με *εξέχοντα τρόπο* από αυτό το μεγάλο τμήμα της ανθρώπινης εργασίας και δεν νιώθει εντός της την ατέλειά της, εφόσον ένας τόσο εκτεταμένος πλούτος της ανθρώπινης δράσης δεν της λείπει τίποτε περισσότερο απ' ό,τι, φέρ' ειπείν, μπορεί να εκφραστεί σε μία λέξη: «*ανάγκη*», «*χυδαία ανάγκη*»! – Οι *φυσικές επιστήμες* ανέπτυξαν μια τεράστια δραστηριότητα και ιδιοποιήθηκαν ένα διαρκώς αυξανόμενο υλικό. Εντούτοις η φιλοσοφία παρέμεινε τόσο ξένη γι' αυτές, όπως και αυτές παρέμειναν ξένες για τη φιλοσοφία. Η στιγμιαία ένωσή τους ήταν μόνο μια *φανταστική αυταπάτη*. Υπήρχε η βούληση, αλλά έλειπε η ικανότητα. Η ίδια η ιστοριογραφία μόνο παρεμπιπτόντως λαμβάνει υπόψη τη φυσική επιστήμη, ως στιγμή του Διαφωτισμού, ως χρησιμότητα, ως μεμονωμένες μεγάλες ανακαλύψεις. Αλλά με πολύ πιο *πρακτικό* τρόπο παρενέβη η φυσική επιστήμη μέσω της βιομηχανίας στον ανθρώπινο βίο και τον αναδιαμόρφωσε και προετοίμασε την ανθρώπινη χειραφέτηση, αν και με άμεσο τρόπο έπρεπε να ολοκληρώσει

την απανθρωποποίηση. Η *βιομηχανία* είναι η *πραγματική* ιστορική σχέση της φύσης και συνεπώς της φυσικής επιστήμης με τον άνθρωπο· εάν λοιπόν συλλληφθεί ως *εξωτερική* αποκάθληψη των ανθρώπινων *ουσιαστών δυνάμεων*, τότε θα κατανοηθεί και η *ανθρώπινη* ουσία της φύσης ή η *φυσική* ουσία του ανθρώπου, συνεπώς η φυσική επιστήμη θα χάσει την αφηρημένα υλική ή, πολύ περισσότερο, την ιδεαλιστική κατεύθυνσή της και θα γίνει η βάση της *ανθρώπινης* επιστήμης, όπως ήδη τώρα –αν και με αποξενωμένη μορφή– έχει γίνει βάση του πραγματικού ανθρώπινου βίου· μια *άληθη* βάση για το βίο, μια *άληθη* για την *επιστήμη* είναι εκ των προτέρων ψέμα. Η γενόμενη φύση εντός της ανθρώπινης ιστορίας –της γενετικής πράξης της ανθρώπινης κοινωνίας– είναι η *πραγματική* φύση του ανθρώπου, και γι' αυτόν το λόγο η φύση, όπως αναπτύσσεται μέσω της βιομηχανίας, αν και με *αποξενωμένη* μορφή, είναι η *αληθινή ανθρωπολογική* φύση. – Η *αισθητηριακότητα* (βλ. Feuerbach) πρέπει να είναι η βάση κάθε επιστήμης. Μόνο όταν ξεκινά από αυτή με τη διπλή μορφή τόσο της *αισθητηριακής* συνείδησης όσο και της *αισθητηριακής* ανάγκης –δηλαδή μόνο όταν η επιστήμη ξεκινά από τη φύση– είναι *πραγματική* επιστήμη. Για να γίνει ο «*άνθρωπος*» αντικείμενο της *αισθητηριακής* συνείδησης και να γίνει η ανάγκη μια ανάγκη του «*ανθρώπου ως ανθρώπου*», γι' αυτό αποτελεί η συνοδική ιστορία την *εξελικτική* προκαταρκτική ιστορία. Η ίδια η ιστορία αποτελεί ένα *πραγματικό* τμήμα της *φυσικής ιστορίας*, του πώς η φύση γίνεται άνθρωπος. Αργότερα η φυσική επιστήμη θα υπαγάγει στον εαυτό της την επιστήμη του ανθρώπου όσο και η επιστήμη του ανθρώπου θα υπαγάγει στον εαυτό της τη φυσική επιστήμη: θα γίνει *μία* επιστήμη. **[X]** Ο *άνθρωπος* είναι το άμεσο αντικείμενο της φυσικής επιστήμης· διότι η άμεση *αισθητηριακή φύση* είναι για τον άνθρωπο άμεσα η ανθρώπινη αισθητηριακότητα (μια ταυτόσημη έκφραση), είναι άμεσα ως ο *άληθος* άνθρωπος ο οποίος υπάρχει αισθητηριακά γι' αυτόν· διότι η δική του αισθητηριακότητα υπάρχει γι' αυτόν τον ίδιο ως ανθρώπινη αισθητηριακότητα μόνο μέσω του *άληθους* ανθρώπου. Η *φύση* όμως είναι το άμεσο αντικείμενο της *επιστήμης του ανθρώπου*. Το πρώτο αντικείμενο του ανθρώπου –ο άνθρωπος– είναι φύση, αισθητηριακότητα, και οι *ιδιαιτέρες* άνθρωπινες αισθητηριακές ουσιαστικές δυνάμεις, όπως μόνο σε *φυσικά* αντικείμενα βρίσκουν την αντικειμενική πραγματοποίησή τους, μπορούν να βρουν την αυτογνωσία τους μόνο στην επιστήμη του φυσικού όντος εν γένει. Το στοιχείο της ίδιας της νόησης, το στοιχείο της βιοτικής έκφρασης της νόησης, η *γλώσσα*, είναι αισθητηριακής φύσης. Η *κοινωνική* πραγματικότητα της φύσης και η *ανθρώπινη* φυσική επιστήμη ή η *φυσική επιστήμη του ανθρώπου* είναι ταυτόσημες εκφράσεις. – Βλέπουμε πώς στη θέση του οικονομολογικού *πλούτου* και της *αθλιότητας* εμφανίζεται ο *πλούσιος άνθρωπος* και η *πλούσια ανθρώπινη* ανάγκη. Ο *πλούσιος* άνθρωπος είναι ταυτόχρονα ο άνθρωπος που *χρειάζεται* μια ολότητα της ανθρώπινης βιοτικής εκδήλωσης. Ο άνθρωπος στον οποίο η δική του πραγματοποίηση υπάρχει ως εσωτερική αναγκαιότητα, ως *χρεία*. Όχι μόνο ο *πλούτος* αλλά και η *φτώχεια* του ανθρώπου αποκτά ταυτόχρονα –υπό την προϋπόθεση του σοσιαλισμού– μια *ανθρώπινη* και συνεπώς μια κοινωνική σημασία. Είναι ο παθητικός δεσμός που ωθεί τον άνθρωπο να

νιώσει τον μεγαλύτερο πλούτο, τον *άλλο* άνθρωπο, ως ανάγκη. Η κυριαρχία της αντικειμενικής ουσίας εντός μου, η αισθητηριακή έκρηξη της ουσιώδους δραστηριότητάς μου είναι το *πάθος*, το οποίο με τον τρόπο αυτό γίνεται η *δραστηριότητα* της ουσίας μου. –

5. Ένα *ον* ισχύει ως αυτοτελές από τη στιγμή που στέκει στα πόδια του, και στέκει στα πόδια του από τη στιγμή που οφείλει την *ύπαρξή* του στον εαυτό του. Ένας άνθρωπος που ζει από το έλεος ενός άλλου θεωρεί τον εαυτό του εξαρτημένο *ον*. Ζω όμως εντελώς από το έλεος ενός άλλου όταν όχι μόνο του οφείλω τη συντήρηση του βίου μου, αλλά όταν, πέραν τούτου, αυτός έχει *δημιουργήσει* το *βίο* μου· όταν είναι η *πηγή* του βίου μου, και ο βίος μου έχει αναγκαστικά μια τέτοια αιτία έξω από τον ίδιο εφόσον δεν είναι δική μου δημιουργία. Ως εκ τούτου η *δημιουργία* είναι μια παράσταση που πολύ δύσκολα μπορεί να απωθηθεί από τη *λθακή* συνείδηση. Το *Είναι-μέσω-του-εαυτού* της φύσης και του ανθρώπου είναι *ασύλληπτο* γι' αυτή, διότι αντιφάσκει σε όλα τα *απτά* γεγονότα του πρακτικού βίου.

Η δημιουργία της *γης* έλαβε τεράστια ώθηση από τη *γεωγνωσία*, δηλαδή από την επιστήμη η οποία παρουσίασε τη διαμόρφωση της *γης*, το γίνεσθαι της *γης* ως μια διαδικασία, ως μια αυτογένεση. Η *generatio aequivoca* είναι η μοναδική πρακτική αντίκρουση της θεωρίας της δημιουργίας.³⁴

Τώρα, είναι βέβαια εύκολο να πούμε στο μεμονωμένο άτομο αυτό που έχει ήδη πει ο Αριστοτέλης: Γεννήθηκες από τον πατέρα και τη μητέρα σου, άρα σε εσένα η συνουσία δύο ανθρώπων, δηλαδή η πράξη γένους των ανθρώπων, παρήγαγε τον άνθρωπο. Βλέπεις λοιπόν ότι ο άνθρωπος οφείλει και σωματικά την ύπαρξή του στον άνθρωπο. Δεν πρέπει λοιπόν να έχεις υπόψη σου μόνο τη *μία* πλευρά, την *άπειρη* πορεία, σύμφωνα με την οποία συνεχίζεις να ρωτάς: Ποιος γέννησε τον πατέρα μου, ποιος γέννησε τον παπού μου κ.λπ. Πρέπει να έχεις υπόψη σου και την *κυκλική κίνηση* η οποία είναι αισθητηριακά εποπτεύσιμη σ' εκείνη την πορεία σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος επαναλαμβάνεται με τη γέννηση, δηλαδή ο *άνθρωπος* παραμένει πάντα υποκείμενο.

Αλλά θα απαντήσεις: Αν σου παραδεχτώ αυτή την κυκλική κίνηση, θα μου παραδεχτείς και εσύ αυτή την πορεία η οποία με ωθεί διαρκώς πιο πίσω μέχρις ότου ρωτήσω ποιος γέννησε τον πρώτο άνθρωπο και τη φύση εν γένει;

Μπορώ μόνο να σου απαντήσω: Η ερώτησή σου είναι η ίδια ένα προϊόν αφαίρεσης. Ρώτα τον εαυτό σου πώς καταλήγεις σ' αυτή την ερώτηση· ρώτα τον εαυτό σου μήπως η ερώτησή σου διατυπώνεται από μια σκοπιά την οποία δεν μπορώ να απαντήσω, διότι είναι ανεστραμμένη. Ρώτα τον εαυτό σου εάν εκείνη η πορεία ως τέτοια υπάρχει για μια έλλογη νόηση. Όταν ρωτάς για τη δημιουργία της φύσης και του ανθρώπου, τότε αφαιρείς από τον άνθρωπο και από τη φύση. Τους θέτεις ως *ανύπαρκτους* και θέλεις εντούτοις να σου τους αποδείξω ως *υπαρκτούς*. Σου λέω λοιπόν: Αν εγκαταλείψεις

34. Ο Marx αναφέρεται εδώ στη θεωρία της λεγόμενης αρχιγονίας, η οποία, σε αντίθεση προς τη βιβλική αντίληψη της δημιουργίας, υποστήριζε τη γέννηση ζωντανών οργανισμών είτε από ανόργανη ύλη (αυτογονία) είτε από την αναδιαμόρφωση οργανικών υποστάσεων (πλασμογονία).

την αφαίρεσή σου, εγκαταλείψεις και την ερώτησή σου ή, εάν θέλεις να επιμένεις στην αφαίρεσή σου, τότε να είσαι συνεπής και, όταν νοείς **[XI]** τον άνθρωπο και τη φύση ως *ανύπαρκτους*, τότε να σκέφτεσαι και τον ίδιο τον εαυτό σου ως ανύπαρκο, ο οποίος είσαι φύση και άνθρωπος. Μη σκέφτεσαι, μη με ρωτάς, διότι από τη στιγμή που σκέφτεσαι και ρωτάς δεν έχει κανένα νόημα η *αφαίρεσή* σου από το *Είναι* της φύσης και του ανθρώπου. Ή μήπως είσαι τόσο εγωιστής, ώστε να θέτεις τα πάντα ως Μηδέν και ο ίδιος να θέλεις να υπάρχουν;

Μπορείς να μου απαντήσεις: Δεν θέλω να θέσω το Μηδέν κ.λπ. της φύσης· σε ρωτώ για τη *γενετική πράξη* της όπως ρωτώ τον ανατόμο για την οστεοφυΐα κ.λπ.

Καθώς όμως για τον σοσιαλιστικό άνθρωπο η *συνολική λεγόμενη παγκόσμια ιστορία* δεν είναι τίποτε άλλο από τη γέννηση του ανθρώπου μέσω της ανθρώπινης εργασίας, το γίνεσθαι της φύσης για τον άνθρωπο, έτσι αυτός έχει την εποπτική και αναντίρρητη απόδειξη για τη *γέννησή* του από τον ίδιο τον εαυτό του, για τη *γενετική διαδικασία* του. Εφόσον η *ουσιαστικότητα* του ανθρώπου και της φύσης, εφόσον ο άνθρωπος για τον άνθρωπο ως ύπαρξη της φύσης και η φύση για τον άνθρωπο ως ύπαρξη του ανθρώπου έγινε πρακτική, αισθητηριακά εποπτεύσιμη, τότε το ερώτημα για ένα *ξένο* *ον*, για ένα *ον* πάνω από τη φύση και τον άνθρωπο – ένα ερώτημα που εμπερικλείει την ομολογία της ανουσιότητας της φύσης και του ανθρώπου – έχει γίνει πρακτικά αδύνατο. Ο *αθεϊσμός*, ως άρνηση αυτής της ανουσιότητας, δεν έχει πλέον κανένα νόημα, διότι ο *αθεϊσμός* είναι η *άρνηση του Θεού* και μέσα από αυτή την άρνηση θέτει την *ύπαρξη του ανθρώπου*· αλλά ο σοσιαλισμός ως σοσιαλισμός δεν χρειάζεται πλέον μια τέτοια διαμεσολάβηση· ξεκινά με τη *θεωρητικά και πρακτικά αισθητηριακή συνείδηση* του ανθρώπου και της φύσης ως της *ουσίας*. Είναι μια *θετική αυτοσυνείδηση* του ανθρώπου, η οποία πλέον δεν διαμεσολαμβάνεται από την άρση της θρησκείας, όπως ο *πραγματικός βίος* είναι θετική πραγματικότητα του ανθρώπου η οποία δεν διαμεσολαμβάνεται πλέον από την άρση της ατομικής ιδιοκτησίας, από τον *κομμουνισμό*. Ο κομμουνισμός είναι η θέση ως άρνηση της άρνησης, και γι' αυτόν το λόγο είναι η *πραγματική* και για την επόμενη ιστορική ανάπτυξη αναγκαία στιγμή της ανθρώπινης χειραφέτησης και ανάκτησης. Ο *κομμουνισμός* είναι η αναγκαία μορφή και η ενεργητική αρχή του εγγύτερου μέλλοντος, αλλά ο κομμουνισμός δεν είναι ως τέτοιος ο στόχος της ανθρώπινης ανάπτυξης – η μορφή της ανθρώπινης κοινωνίας. –

6. Αυτό είναι ενδεχομένως το σημείο όπου, τόσο για λόγους κατανόησης όσο και δικαιολόγησης, θα πρέπει να διατυπωθούν ορισμένες παρατηρήσεις για την εγχειλιανή διαλεκτική εν γένει, όσο και, ιδιαίτερα, για την επιτέλεσή της στη *Φαινομενολογία* και στη *Λογική*, όπως και, τέλος, για τη σχέση της νέας κριτικής κίνησης. –

Η ενασχόληση με το περιεχόμενο του παιδαίου κόσμου, η ανάπτυξη της σύγχρονης γερμανικής κριτικής, δεσμευμένη από το υλικό της, ήταν τόσο σφοδρή, ώστε ανέκυψε μια πλήρως άκριτη συμπεριφορά απέναντι στη μέθοδο της κριτικής και μια πλήρης ασυνείδησία για το *φαινομενικά τυπικό* αλλά πραγματικά *ουσιώδες* ερώτημα τι θα κάνουμε με την εγχειλιανή δια-

ληκτική; Η ασυνειδησία για τη σχέση της σύγχρονης κριτικής με την εγγελη-
ανή φιλοσοφία εν γένει και ιδιαίτερα με τη διαλεκτική ήταν τόσο μεγάλη,
ώστε κριτικοί όπως ο *Strauß* και ο *Bruno Bauer*, ο μὲν πρώτος πλήρως, ο
δε δεύτερος στους *Συνοπτικούς* του (όπου απέναντι στον *Strauß* θέτει την
«αυτοσυνείδηση» του αφηρημένου ανθρώπου στη θέση της υπόστασης της
«αφηρημένης φύσης») και ακόμη στον *Αποκαλυμμένο Χριστιανισμό* είναι
τουλάχιστον άρρητα ακόμη πλήρως δεσμευμένοι στην εγγεληανή Λογική.³⁵
Έτσι, λέγεται, για παράδειγμα, στον *Αποκαλυμμένο Χριστιανισμό*: «Ὡς εἴαν ἡ
αυτοσυνείδηση, καθὼς θέτει τὸν κόσμον, τὴ διαφορὰ, νὰ μὴ γεννῶσε ἐαυ-
τὴν μέσα σ' αὐτὸ που γεννᾷ ἡ ἴδια, καθὼς αἶρει καὶ πάλι τὴ διαφορὰ αὐτοῦ
που γεννᾷ ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἴδια, καθὼς εἶναι ἡ ἴδια μόνο στὴ γέννηση καὶ στὴν
κίνηση – ὡς εἴαν νὰ μὴν εἶχε τὸ σκοπὸ τῆς σ' αὐτὴ τὴν κίνηση» κ.λπ. ἡ «Αὐ-
τοί» (οἱ Γάλλοι υἱοιστές) «δεν μπόρεσαν ἀκόμη νὰ δουν ὅτι ἡ κίνηση τοῦ
σύμπαντος ἐγίνε γιὰ τὸν εαυτὸ τῆς μόνο μέσα ἀπὸ τὴν κίνηση τῆς αυτοσυ-
νείδησης καὶ μόνο τότε εἰσῆλθε σὲ ἐνότητα με τὸν εαυτὸ τῆς». Εκφράσεις οἱ
οποῖες ὄχι μόνο δεν διαφέρουν καν γλωσσικά ἀπὸ τὴν εγγεληανή αντίληψη,
ἀλλὰ, πολὺ περισσότερο, τὴν επαναλαμβάνουν αὐτοῖς.

[XII] Το πόσο λίγο κατὰ τὴν πράξη τῆς κριτικῆς (*Bauer*, οἱ *Συνοπτικοί*) υπήρ-
χε συνείδηση γιὰ τὴ σχέση με τὴν εγγεληανή διαλεκτική, τὸ πόσο λίγο αὐτὴ
ἡ συνείδηση γεννήθηκε ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν πράξη τῆς κριτικῆς στὸ υἱολόγιο,
τὸ ἀποδεικνύει ὁ *Bauer* ὅταν στὸ ἔργο του *Ἡ καλὴ υπόθεση τῆς ἐλευθερίας*³⁶
ἀπορρίπτει τὴν ἐνοχλητικὴ ἐρώτηση τοῦ κυρίου Gruppe «τι νὰ κάνουμε
τώρα με τὴ Λογική», παραπέμποντάς τὸν σὲ μελλοντικούς κριτικούς.

Ἀλλὰ καὶ τώρα, ἀφού ὁ *Feuerbach* –τόσο στὶς *Θέσεις* του στὸ περιοδικό
Ἀνέκδοτα [για τὴ νεότερη γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ δημοσιότητα, 1843] ὅσο
καὶ διεξοδικὰ στὴ *Φιλοσοφία τοῦ μέλλοντος*– ἀνέτρεψε τὴν παλαιὰ διαλε-
κτικὴ καὶ τὴ φιλοσοφία ὡς πρὸς τὸν πυρήνα τῆς, ἀφού, ἀπεναντίας, ἡ κρι-
τικὴ ἐκείνη δεν ἤξερε νὰ ἐπιτελέσει διόλου αὐτὴ τὴν πράξη, ἐνῶ ἀντιθέτως
βλέποντας τὴν πράξη οὐλοκλήρωμένη τὴν ἀνακήρυξε κριτικὴ καθαρὴ, ἀπο-
φασιστικὴ, ἀπόλυτη καὶ σαφὴ με τὸν εαυτὸ τῆς· ἀφού με τὴν πνευματο-
κρατικὴ ἀλαζονεία τῆς υποβίβασε τὴ συνολικὴ ἱστορικὴ κίνηση στὴ σχέση
τοῦ υπόλοιπου κόσμου –ο οποίος ἀπεναντί τῆς καταπίπτει στὴν κατηγορία
τῆς «μάζας»– με τὸν ἴδιο τὸν εαυτὸ του καὶ ἀνήγαγε ὅλες τὶς δογματικὲς
ἀντιθέσεις στὴ μία δογματικὴ ἀντίθεση μεταξύ τῆς δικῆς τῆς ἐξυπνάδας καὶ
τῆς βλακειᾶς τοῦ κόσμου, τοῦ κριτικοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς ἀνθρωπότητας ὡς
τοῦ «συρφετοῦ»· ἀφού ἀπέδειξε τὴ δικὴ τῆς ἐξοχότητα κάθε ἡμέρα καὶ ὥρα
ἀπέναντι στὴν ἀμβλύνοια τῆς μάζας, ἀφού, τέλος, διακήρυξε τὴν κριτικὴ
Ἡμέρα τῆς Κρίσης λέγοντας ὅτι πησιάζει ἡ ἡμέρα ὅπου ἡ συνολικὴ πεπτω-
κυῖα ἀνθρωπότητα θὰ συγκεντρωθεῖ ἀπέναντί τῆς καὶ θὰ διαχωριστεῖ ἀπὸ

35. Ὁ *Marx* ἀναφέρεται ἐδῶ στὸ βιβλίο τοῦ *David Friedrich Strauß* *Ὁ βίος τοῦ Ἰησοῦ* (*Das Leben Jesu*, 1835) καὶ στὰ βιβλία τοῦ *Bauer* *Κριτικὴ τῆς εὐαγγελικῆς ἱστορίας τῶν Συνοπτικῶν* (*Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker*, 1841, 2 τόμοι) καὶ *Ὁ ἀποκα-
λυμμένος Χριστιανισμός* (*Das Entdeckte Christentum*, 1843).

36. Πρόκειται γιὰ τὸ βιβλίο τοῦ *Bauer* *Ἡ καλὴ υπόθεση τῆς ἐλευθερίας καὶ ἡ δική μου
υπόθεση* (*Die gute Sache der Freiheit und meine eigene Angelegenheit*, 1842).

αὐτὴ σὲ ομάδες, καὶ κάθε ἰδιαίτερη ομάδα θὰ λάβει τὸ δικό τῆς *testimonium
paupertatis* [πιστοποιητικὸ ἐνδείας], ἀφού δημοσίευσε τὴν ἀνωτερότητά
τῆς ἀπέναντι στὰ ἀνθρώπινα συναισθήματα, ὅπως καὶ ἀπέναντι στὸν κόσμον,
πάνω ἀπὸ τὸν ὁποῖο, θρονιασμένη σὲ μιὰ ἀνώτερη μοναξιά, ἀφήνει ἀπὸ
καιροῦ εἰς καιρὸν νὰ ἀντηχήσει τὸ γέλιο τῶν οὐλύμπιων θεῶν ἀπὸ τὰ σαρ-
καστικὰ χεῖλη τῆς – ἐπεῖτα ἀπὸ ὅλες αὐτὲς τὶς διασκεδαστικὲς συμπεριφορὲς
τοῦ ἰδεαλισμοῦ που ἀργοπεθαίνει ὑπὸ τὴ μορφή τῆς κριτικῆς ([δηλαδή] τοῦ
νεοεγγεληανισμοῦ) δεν ἐξέφρασε καν τὴν υποψία ὅτι θὰ πρέπει κανεὶς τώρα
νὰ ἀντιπαρετεθεῖ κριτικὰ με τὴν ἴδια τὴ μητέρα του, τὴν εγγεληανή διαλεκτική,
μάλιστα δεν ἤξερε καν πὼς νὰ διατυπώσει μιὰ κριτικὴ σχέση πρὸς τὴ φοιερ-
μαχιανὴ διαλεκτική. Μιὰ πλήρως ἀκριτὴ σχέση πρὸς τὸν ἴδιο τὸν εαυτὸ τῆς.

Ὁ *Feuerbach* εἶναι ὁ μοναδικὸς που ἔχει μιὰ *σοβαρὴ*, μιὰ *κριτικὴ* σχέση με
τὴν εγγεληανή διαλεκτικὴ καὶ ἔχει κάνει ἀληθινὲς ἀνακαλύψεις σ' αὐτὸ τὸ πε-
δίο, εἶναι ἐν γένει ἐκεῖνος που ἔχει υπερβεῖ ἀληθινὰ τὴν παλαιὰ φιλοσοφία.
Τὸ μέγεθος τῆς ἐπίδοσης καὶ ἡ ἀθόρυβη ἀπλότητα με τὴν ὁποία ὁ *Feuerbach*
τὴν παρέχει στὸν κόσμον βρίσκονται σὲ ἀξιοθαύμαστη ἀντίθεση πρὸς τὴν
ἀντεστραμμένη σχέση.

Ἡ μεγάλη πράξη τοῦ *Feuerbach* εἶναι: 1. Ἡ ἀπόδειξη ὅτι ἡ φιλοσοφία δεν
εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὴ θρησκεία ἡ ὁποία ἔχει ἀναχθεῖ σὲ σκέψεις καὶ ἔχει
ἐπιτελεστεί νοητὰ· [εἶναι δηλαδή] μιὰ ἀλλὴ μορφή καὶ τρόπος ὑπαρξεῖς τῆς
ἀποξένωσης τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας· ἀρα θὰ πρέπει ἐπίσης νὰ καταδικαστεῖ.

2. Ἡ θεμελίωση τοῦ *ἀληθινοῦ υἱολογίου* καὶ τῆς *πραγματικῆς ἐπιστήμης*, κα-
θὼς ὁ *Feuerbach* καθιστᾷ τὴν κοινωνικὴ σχέση «τοῦ ἀνθρώπου με τὸν ἄν-
θρωπον» ἐπίσης τὴ βασικὴ ἀρχὴ τῆς θεωρίας.

3. Ἡ ἀντιπαράθεσή του με τὴν ἀρνήση τῆς ἀρνήσεως, ἡ ὁποία υποστηρίζει
ὅτι εἶναι τὸ ἀπόλυτον θετικόν, τὸ θετικόν που βασίζεται στὸν εαυτὸ του καὶ εἶναι
θετικὰ θεμελιωμένο στὸ ἴδιο.

Ὁ *Feuerbach* ἐξηγεῖ τὴν εγγεληανή διαλεκτικὴ (καὶ θεμελιώνει ἐτσι τὴν ἐξο-
δο ἀπὸ τὸ θετικόν, ἀπὸ τὸ αἰσθητηριακὰ-βέβαιο) ὡς ἐξῆς:

Ὁ *Hegel* ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἀποξένωση (λογικά: ἀπὸ τὸ Ἄπειρον, ἀπὸ τὸ ἀφη-
ρημένο Γενικόν) τῆς υπόστασης, ἀπὸ τὴν ἀπόλυτη καὶ παγιωμένη ἀφαίρεση.
– Δηλαδή, ἐκλαϊκευμένα διατυπωμένο, λαμβάνει ὡς ἀφετηρία τὴ θρησκεία
καὶ τὴ θεολογία.

Δεύτερον: Ἀναιρεῖ τὸ Ἄπειρον, θέτει τὸ Πραγματικόν [das Wirkliche ... Reale],
τὸ Αἰσθητηριακόν, τὸ Ὑπαρκτό, τὸ Περατό, τὸ Ἰδιαίτερον (φιλοσοφία, ἄρση τῆς
θρησκείας καὶ τῆς θεολογίας).

Τρίτον: Ἀναιρεῖ καὶ πάλι τὸ θετικόν, θέτει τὴν ἀφαίρεση, τὸ Ἄπειρον ἐκ νέου.
Ἀποκατάσταση τῆς θρησκείας καὶ τῆς θεολογίας.

Ὁ *Feuerbach* συλλαμβάνει λοιπὸν τὴν ἀρνήση τῆς ἀρνήσεως *μόνο* ὡς ἀντί-
φαση τῆς φιλοσοφίας με τὸν ἴδιο τὸν εαυτὸ τῆς, ὡς τὴ φιλοσοφία ἡ ὁποία
καταφάσκει τὴ θεολογία (υπερβατικότητα κ.λπ.), ἀφού τὴν ἔχει ἀρνηθεῖ, δη-
λαδή τὴν καταφάσκει σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν ἴδιο τὸν εαυτὸ τῆς.

Ἡ θέση ἡ ἡ αυτοκατάφαση καὶ αὐτενέργεια ἡ ὁποία βρίσκεται στὴν ἀρνήση
τῆς ἀρνήσεως συλλαμβάνεται ὡς μιὰ θέση ἡ ὁποία δεν εἶναι ἀκόμα σίγουρη
γιὰ τὸν εαυτὸ τῆς καὶ γι' αὐτὸν τὸ λόγον εἶναι δεσμευμένη στὴν ἀντίθεσή τῆς,
ἀμφιβάλλουσα γιὰ τὸν εαυτὸ τῆς καὶ γι' αὐτὸ χρήζουσα ἀπόδειξης, ἀρα ὡς

μία θέση η οποία δεν αποδεικνύει εαυτήν μέσα από την ύπαρξή της, ως ανομοιόλογη **[XIII]** θέση, και για το λόγο αυτόν της αντιπαράκειται άμεσα και αδιαμεσοδιάβητα η αισθητηριακά βέβαιη θέση η οποία βασίζεται στον εαυτό της.

Ο Feuerbach συλλαμβάνει ακόμη την άρνηση της άρνησης, τη συγκεκριμένη έννοια, ως τη νόηση η οποία υπερβαίνει εαυτήν στη νόηση και θέλει να γίνει ως νόηση άμεσα εποπτεία, φύση, πραγματικότητα.

Καθώς όμως ο Hegel συνέλαβε την άρνηση της άρνησης – σύμφωνα με τη θετική σχέση που βρίσκεται εντός της ως το αληθινά και μοναδικά θετικό, σύμφωνα με την αρνητική σχέση που βρίσκεται εντός της ως τη μοναδική αληθινή πράξη και αυτενέργεια κάθε Είναι –, βρήκε μόνο την *αφηρημένη, λογική, θεωρησιακή* έκφραση για την κίνηση της ιστορίας, η οποία δεν είναι ακόμη *πραγματική* ιστορία του ανθρώπου ως ενός προϋποτιθέμενου υποκειμένου, αλλά είναι η *πράξη γέννησης*, η *γενετική ιστορία* του ανθρώπου. – Θα εξηγήσουμε τόσο την αφηρημένη μορφή όσο και τη διαφορά που διέπει αυτή την κίνηση στον Hegel σε αντίθεση προς τη σύγχρονη κριτική στην ίδια διαδικασία στο έργο του Feuerbach *Η ουσία του Χριστιανισμού*, ή, πολύ περισσότερο, την *κριτική* μορφή αυτής της κίνησης που είναι ακόμη άκριτη στον Hegel. – Μια ματιά στο εγχειρίδιο σύστημα. Θα πρέπει κανείς να ξεκινήσει με την εγχειριδινή *Φαινομενολογία*, το αληθινό λίκνο και το μυστικό της εγχειριδινή φιλοσοφίας. –

Φαινομενολογία.

A. Η αυτοσυνείδηση.

I. Συνείδηση. α) Αισθητηριακή βεβαιότητα ή το Τούτο και το Δοκούν. β) Η αντίληψη ή το πράγμα με τις ιδιότητές του και η *πλάνη*. γ) Δύναμη και διάνοια, φαινόμενο και υπεραισθητός κόσμος.

II. Αυτοσυνείδηση. Η αλήθεια της βεβαιότητας του εαυτού. α) Αυτοτέλεια και μη της αυτοσυνείδησης, κατεξουσιασμός και υποτέλεια. β) Ελευθερία της αυτοσυνείδησης. Στωικισμός, σκεπτικισμός, η δυστυχισμένη συνείδηση.

III. Λόγος. Βεβαιότητα και αλήθεια του Λόγου. α) Ο παρατηρών Λόγος· παρατήρηση της φύσης και της αυτοσυνείδησης. β) Πραγματοποίηση της έλλογης αυτοσυνείδησης μέσα από τον εαυτό της. Ηδονή και αναγκαιότητα. Ο νόμος της καρδιάς και η παραφροσύνη της οίησης. Η αρετή και η πορεία του κόσμου. γ) Η ατομικότητα που είναι καθ' εαυτήν και δι' εαυτήν πραγματική. Το πνευματικό βασίλειο των ζώων και η εξαπάτηση ή το ίδιο το πράγμα. Ο νομοθετών Λόγος. Ο νομοελεγκτικός Λόγος.

B. Το Πνεύμα.

I. Το αληθινό Πνεύμα· η ηθικότητα. II. Το αυτοαποξενωμένο πνεύμα, η μόρφωση. III. Το πνεύμα που είναι βέβαιο για τον εαυτό του, η ηθική.

Γ. Η θρησκεία. Φυσική, τεχνητή θρησκεία, φανερωμένη θρησκεία.

Δ. Η απόλυτη γνώση.

Όπως η *Εγκυκλοπαίδεια* του Hegel ξεκινά με τη *Λογική*, με την *καθαρή θεωρησιακή νόηση*, και τελειώνει με την *απόλυτη γνώση*, με το αυτοσυνείδητο, το αυτοσυλλαμβανόμενο φιλοσοφικό ή απόλυτο [Πνεύμα], δηλαδή το υπερανθρώπινο αφηρημένο Πνεύμα, έτσι και η συνοδική *Εγκυκλοπαίδεια* δεν είναι τίποτε άλλο από την *αναπτυσσόμενη ουσία* του φιλοσοφικού πνεύ-

ματος, την αυτοεξαντικειμενίκευσή του· όπως το φιλοσοφικό πνεύμα δεν είναι τίποτε άλλο από το πνεύμα του κόσμου το οποίο σκέφτεται εντός της αυτοαποξενώσής του, δηλαδή το αποξενωμένο πνεύμα που συλλαμβάνει με αφηρημένο τρόπο τον εαυτό του. – Η *λογική* – το *χρήμα* του πνεύματος, η θεωρησιακή, η *vonτή αξία* του ανθρώπου και της φύσης – η ουσία της που έχει καταστεί πλήρως αδιάφορη απέναντι σε κάθε πραγματική προσδιοριστικότητα και γι' αυτό είναι άνευ πραγματικότητας – η *αλληλοτριωμένη*, και γι' αυτόν το λόγο αφηρημένη από τη φύση και από τον πραγματικό άνθρωπο *νόηση*· η *αφηρημένη* νόηση. – Η *εξωτερικότητα αυτής της αφηρημένης νόησης*... η *φύση*, όπως είναι γι' αυτή την αφηρημένη νόηση. Είναι εξωτερική γι' αυτήν, είναι η αυτοαπώλειά της· και η νόηση τη συλλαμβάνει επίσης εξωτερικά, ως αφηρημένη σκέψη, αλλά ως αλληλοτριωμένη αφηρημένη νόηση – τέλος, το *Πνεύμα*, αυτή η νόηση που επιστρέφει στο λίκνο της, η οποία ως ανθρωπολογικό, φαινομενολογικό, ψυχολογικό, ηθικό, καλλιτεχνικό-θρησκευτικό πνεύμα δεν ισχύει ακόμη για τον εαυτό του, έως ότου τελικά συναντά τον εαυτό του και αυτοεπικροτείται ως *απόλυτη* γνώση και συνεπώς ως πνεύμα απόλυτο, δηλαδή αφηρημένο, αποκτώντας έτσι τη συνειδητή και προσήκουσα προς το ίδιο ύπαρξη. Διότι η πραγματική ύπαρξή του είναι η *αφαίρεση*... –

[XIV] 7. Είδαμε ποια σημασία έχει υπό την προϋπόθεση του σοσιαλισμού ο *πλούτος* των ανθρώπινων αναγκών και συνεπώς τόσο ένας *νέος τρόπος παραγωγής* όσο και ένα νέο *αντικείμενο* της παραγωγής. Νέα ενεργοποίηση της *ανθρώπινης* ουσιώδους δύναμης και νέος πλουτισμός της *ανθρώπινης* ουσίας. Εντός της ατομικής ιδιοκτησίας η αντίστροφη σημασία. Κάθε άνθρωπος σκέφτεται κερδοσκοπικά να δημιουργήσει στον άλλο μια *νέα* ανάγκη για να τον αναγκάσει σε μια νέα θυσία, για να τον θέσει σε μια νέα εξάρτηση και να τον παρασύρει σε έναν νέο τρόπο *απόλαυσης* και συνεπώς οικονομικής καταστροφής. Καθένας επιδιώκει να δημιουργήσει μια *ξένη* ουσιώδη δύναμη πάνω από τον άλλο για να βρει εκεί την ικανοποίηση της δικής του ιδιοτελούς ανάγκης. Με τη μάζα των αντικειμένων αυξάνεται συνεπώς το βασίλειο των ξένων όντων στα οποία υποδουλώνεται ο άνθρωπος, και κάθε νέο προϊόν είναι μια νέα *δυννητικότητα* της αμοιβαίας εξαπάτησης και της αμοιβαίας ληλησίας. Ο άνθρωπος γίνεται τόσο πιο ενδεής ως άνθρωπος, χρειάζεται τόσο περισσότερο το *χρήμα* για να κυριεύσει το εχθρικό όν, και η δύναμη του *χρήματος* του μειώνεται σε ακριβώς αντίστροφη αναλογία όσο αυξάνει η μάζα της παραγωγής, δηλαδή η χρεία του αυξάνεται όσο αυξάνεται η *δύναμη* του χρήματος. – Η ανάγκη του χρήματος είναι συνεπώς η αληθινή ανάγκη που παράγεται από την οικονομική επιστήμη, και είναι η μοναδική ανάγκη την οποία παράγει. – Η *ποσότητα* του χρήματος γίνεται όλο και περισσότερο η μοναδική *σημαντική* ιδιότητα· όπως [το χρήμα] μειώνει κάθε ουσία στην αφαίρεσή του, έτσι μειώνεται το ίδιο στη δική του κίνηση ως *ποσοτική* ουσία. Η *αμετρία* και η *υπερμετρία* γίνονται το πραγματικό μέτρο του. – Από την ίδια την υποκειμενική πλευρά αυτό εμφανίζεται εν μέρει από το ότι η επέκταση των προϊόντων και των αναγκών γίνονται ο *εφευρετικός* και διαρκώς *υπολογιστικός* δούλος απάνθρωπων, εκλεπτυσμένων, αφύσικων και *φανταστικών* επιθυμιών – η ατομική ιδιοκτησία δεν

καταφέρνει να κάνει την ωμή ανάγκη *ανθρώπινη* ανάγκη· ο ιδεαλισμός της είναι η *φαντασία*, η *αυθαιρεσία*, η *ιδιοτροπία*, ένας δε ευνούχος δεν κολλαεύει με τόσο ποταπό τρόπο το δεσπότη του και δεν επιδιώκει με τόσο άτιμα μέσα να ερεθίσει την αμβλυμένη ικανότητα απόλαυσής του για ν' αποκτήσει θάλαρα την εύνοιά του, όσο ο βιομηχανικός ευνούχος, ο παραγωγός, για ν' αποκτήσει θάλαρα ασημένιες δεκάρες, για να δειλιάσει χρυσά πουλιάρια από την τσέπη του εν Χριστώ γείτονα (κάθε προϊόν είναι ένα δόλωμα με το οποίο επιδιώκει κανείς να παρασύρει προς τον εαυτό του την ουσία του άλλου, το χρήμα του, κάθε πραγματική ή δυνατή ανάγκη είναι μια αδυναμία η οποία αποσκοπεί να φέρει τη μύγα στη μυγοπαγίδα – γενική εκμετάλλευση της κοινοτικής ανθρώπινης ουσίας, όπως κάθε ατέλεια του ανθρώπου είναι ένας δεσμός με τον ουρανό, μια πλευρά διά της οποίας η καρδιά του είναι προσιτή στον ιερέα· κάθε χρεία είναι μια ευκαιρία για να προσεγγίσει κανείς με την πιο αξιολύπητη επίφαση το γείτονα και να του πει: Αγαπητέ φίλε, σου δίνω αυτό που χρειάζεσαι· γνωρίζεις όμως την *conditio sine qua non*· γνωρίζεις με ποιο μελάνι υπέγραψες την υποχρέωσή σου απέναντί μου· σε γδέρνω, παρέχοντάς σου μια απόλαυση) υποτάσσεται στις πιο αχρείες ιδέες, παίζει τον προαγωγό μεταξύ αυτού και της ανάγκης του, του αφυπνίζει νοσηρές επιθυμίες, καιροφυλακτεί για κάθε αδυναμία του, για να απαιτήσει μετά τη χρηματική αμοιβή γι' αυτή την υπηρεσία αγάπης. – Εν μέρει [δε] αυτή η αποξένωση φαίνεται από το ότι από τη μια πλευρά η εκδήλωση των αναγκών και των μέσων τους παράγει από την άλλη πλευρά τη ζώδη αποκλήρωση, την πλήρη, ωμή, αφηρημένη απλότητα της ανάγκης· ή, πολύ περισσότερο, ξαναγεννά τον εαυτό της στην αντίθετη σημασία της. Ακόμη και η ανάγκη του καθαρού αέρα παύει για τον εργάτη να είναι μια ανάγκη, ο άνθρωπος επιστρέφει στο σπηλαιώδες διαμέρισμά του, το οποίο όμως πλέον είναι μολυσμένο από τις μεφικτικές αναθυμιάσεις του πολιτισμού και στο οποίο κατοικεί πλέον *επιφανώς*, σαν μια ξένη δύναμη που μπορεί ανά πάσα στιγμή να του αφαιρεθεί και από την οποία, όταν **XV** δεν πληρώνει, μπορεί να πεταχτεί έξω. Γι' αυτόν το νεκροθάλαμο πρέπει να *πληρώσει*. Οι *πρόσειλοι* δόμοι, τους οποίους ο Προμηθέας στον Αισχύλο χαρακτηρίζει ως ένα από τα μεγαλύτερα δώρα μέσα από τα οποία έκανε ανθρώπους τους αγρίους,³⁷ παύουν να υπάρχουν για τον εργάτη. Φως, αέρας κ.λπ., η απλούστερη ζωώδης καθαριότητα παύουν να είναι ανάγκη για τον εργάτη. Η *βρομιά*, αυτό το τέλημα, η αποσύνθεση του ανθρώπου, η *αποχέτευση* (με την κυριολεκτική έννοια του όρου) του πολιτισμού γίνεται το *βιοτικό στοιχείο* του. Η πλήρης *αφύσικη* ακηδία, η ρυπαρή φύση γίνεται το *βιοτικό στοιχείο* του. Δεν υπάρχει πλέον καμία από τις αισθήσεις του· όχι μόνο δεν υπάρχουν με ανθρώπινο τρόπο, αλλά ούτε και με *απάνθρωπο* τρόπο, άρα ούτε καν με ζωώδη τρόπο. Οι ωμότεροι *τρόποι* (και τα *εργαλεία*) της ανθρώπινης εργασίας επιστρέφουν, όπως το *μαγανοπήγαδο* των Ρωμαίων δούλων έχει γίνει τρόπος παραγωγής, τρόπος ύπαρξης πολλών Άγγλων εργατών. Δεν είναι μόνο ότι ο

37. Αναφορά στο στ. 451 του *Προμηθέα Δεσμώτη*, όπου γίνεται αναφορά στους «πρόσειλους δόμους», δηλαδή τα προσήλια, τα φωτεινά σπίτια, την οικοδόμηση των οποίων δίδαξε ο Προμηθέας στους ανθρώπους.

άνθρωπος δεν έχει πλέον ανθρώπινες ανάγκες, αλλά ακόμη και οι *ζωώδεις* ανάγκες σταματούν. Ο Ιρλανδός γνωρίζει πλέον μόνο την ανάγκη της *βρώσης* και μάλιστα της *βρώσης πατατών* και μάλιστα των *σάπιων πατατών*, του χειρότερου είδους πατατών. Αλλά η Αγγλία και η Γαλλία έχουν ήδη σε κάθε βιομηχανική πόλη μια *μικρή* Ιρλανδία. Ο άγριος, το ζώο έχουν την ανάγκη της θήρας, της κίνησης κ.λπ., της συντροφικότητας. – Η απλοποίηση της μηχανής, της εργασίας χρησιμοποιείται για να γίνει εργάτης ο άνθρωπος που είναι ακόμη στην ανάπτυξη, ο τελείως αμόρφωτος άνθρωπος –το *παιδί*–, όπως ο εργάτης έχει γίνει ένα εγκαταλειμμένο παιδί. Η μηχανή βολεύεται με την *αδυναμία* του ανθρώπου, για να κάνει τον *αδύναμο* άνθρωπο μηχανή.

Το ότι η αύξηση των αναγκών και των μέσων τους γεννά την έλλειψη ανάγκης και την έλλειψη μέσων το αποδεικνύει ο οικονομολόγος (και ο κεφαλαιοκράτης, μιλήσαμε εν γένει πάντα για τους *εμπειρικούς* επιχειρηματίες όταν απευθυνόμαστε στους οικονομολόγους – την *επιστημονική* ομοιογία και ύπαρξή τους) όταν 1. υποβιβάζει την ανάγκη του εργάτη στην άκρως αναγκαία και αξιοθρήνητη συντήρηση του σωματικού βίου και τη δραστηριότητά του στην πλέον αφηρημένη μηχανική κίνηση, δηλαδή όταν λέει: Ο άνθρωπος δεν έχει καμία άλλη ανάγκη, ούτε τη δραστηριότητα ούτε την απόλαυση· διότι και αυτόν το βίο τον χαρακτηρίζει *ανθρώπινο* βίο και ύπαρξη· όταν 2. *υπολογίζει* τον όσο το δυνατόν *ενδεή* βίο (την ύπαρξη) ως μέτρο, και μάλιστα ως γενικό μέτρο: γενικό, διότι ισχύει για τη μάζα των ανθρώπων· καθιστά τον εργάτη ένα ον αναισθητό και άνευ αναγκών, όπως καθιστά τη δραστηριότητά του μια καθαρή αφαίρεση από κάθε δραστηριότητα· κάθε *πολυτέλεια* του εργάτη τού φαίνεται συνεπώς απορριπτέα, και σιδηροπε υπερβαίνει την πλέον αφηρημένη ανάγκη –είτε πρόκειται για παθητική απόλαυση ή για ενεργό εκδήλωση– του φαίνεται πολυτέλεια. Η οικονομική επιστήμη, αυτή η επιστήμη του *πλούτου*, είναι συνεπώς ταυτόχρονα η επιστήμη της απάρνησης, της στέρξης, της *φειδούς*, και καταλήγει πράγματι να αντιμετωπίζει *φειδωλά* για τον άνθρωπο ακόμη και την *ανάγκη* για καθαρό αέρα ή για σωματική *κίνηση*. Αυτή η επιστήμη της θαυμαστής βιομηχανίας είναι ταυτόχρονα η επιστήμη της *ασκητικής*, το αθηθινό ιδεώδες της είναι ο *ασκητικός* αλλά *τοκογλύφος* φιλάργυρος και ο *ασκητικός* αλλά *παραγωγικός* δούλος. Το ηθικό ιδεώδες της είναι ο *εργάτης* ο οποίος φέρνει ένα τμήμα του *salair* του στο ταμειούχιο, και μάλιστα έχει βρει μια υποτελή *τέχνη* γι' αυτή την αγαπημένη της επιπόνηση. Την έχουν ανεβάσει, με αισθηματικό τρόπο, στο θέατρο. Ως εκ τούτου –παρά την εγκόσμια και θάλασσα όψη της– είναι μια πραγματικά ηθική επιστήμη, η ηθικότερη όλων των επιστημών. Η αυταπάτηση, η απάρνηση του βίου και όλων των ανθρώπινων αναγκών είναι το κύριο θεώρημά της. Όσο λιγότερο τρως, πίνεις, αγοράζεις βιβλία, πηγαίνεις στο θέατρο, στο χορό, στην ταβέρνα, όσο λιγότερο σκέφτεσαι, αγαπάς, θεωρητικολογείς, τραγουδάς, ζωγραφίζεις, γυμνάζεσαι³⁸ κ.λπ., τόσο περισσότερο *αποταμιεύεις*, τόσο *μεγαλύτερος* γίνεται ο θησαυρός σου, τον οποίο δεν μπορούν να φάνε ούτε ο σκώρος ούτε η κληρονομιά σου. Όσο λιγότερο *είσαι*, όσο λιγότερο εκδηλώνεις το βίο σου, τόσο περισσότερα

38. Η λέξη «γυμνάζεσαι» (*fichtst*) δεν είναι σαφής στο χειρόγραφο.

έχεις, τόσο μεγαλύτερος είναι ο αλλοτριωμένος βίος σου, τόσο περισσότερο αποθηκεύεις από την αποξενωμένη ουσία σου. Όλα [XVI] όσα σου αφαιρεί ο οικονομολόγος σε βίο και σε ανθρωπότητα σου τα αντικαθιστά με χρήμα και πλούτο. Και όλη όσα δεν μπορείς να κάνεις τα μπορεί το χρήμα σου: Μπορεί να φάει, να πιει, να πάει στο χορό, στο θέατρο, γνωρίζει την τέχνη, τη μόρφωση, τα ιστορικά αξιοθέατα, την πολιτική δύναμη, μπορεί να ταξιδέψει, μπορεί να τα ιδιοποιηθεί όλη αυτά για εσένα· μπορεί να τα αγοράσει όλη αυτά· είναι η αληθινή *περιουσία*³⁹. Αυτό όμως που είναι όλη αυτά δεν *δύναται* να δημιουργήσει τίποτε εκτός από τον εαυτό του, [δεν *δύναται*] να αγοράσει τίποτε εκτός από τον εαυτό του, διότι όλη τα όλη είναι ο δούλος του και, όταν έχω τον κύριο, έχω το δούλο και δεν χρειάζομαι το δούλο του. Όλη τα πάθη και όλη η δραστηριότητα πρέπει λοιπόν να εξαφανιστούν στην *πλεονεξία*. Ο εργάτης επιτρέπεται να έχει μόνο τόσο, όσο χρειάζεται για να ζήσει, και επιτρέπεται να θέλει να ζει μόνο για να έχει.

Βεβαίως, προκύπτει τώρα σε οικονομολογική βάση μια διένεξη. Η μία πλευρά (Lauderdale, Malthus κ.λπ.) συνιστά την *πολυτέλεια* και απορρίπτει τη φειδώ· η άλλη (Say, Ricardo κ.λπ.) συνιστά τη φειδώ και απορρίπτει την πολυτέλεια. Η πρώτη όμως ομολογεί ότι θέλει την πολυτέλεια για να παράγει την *εργασία*, δηλαδή την απόλυτη φειδώ· η άλλη πλευρά ομολογεί ότι συνιστά τη φειδώ για να παράγει τον *πλούτο*, δηλαδή την πολυτέλεια. Η πρώτη πλευρά έχει τη *ρομαντική* φαντασίωση ότι η φιλαργυρία δεν θα έπρεπε να καθορίζει από μόνη της την κατανάλωση των πλουσίων, και αντιφάσκει στους δικούς της νόμους όταν επαγγέλλεται άμεσα τη *σπατάλη* ως ένα μέσο πλουτισμού, ενώ από την άλλη πλευρά της αποδεικνύεται πολύ σοβαρά και λεπτομερώς ότι μέσα από τη σπατάλη μειώνω και δεν αυξάνω την *περιουσία* μου· η άλλη πλευρά διαπράττει την υποκρισία να μην ομολογεί ότι είναι ακριβώς η θυμική διάθεση και η συγκυρία που καθορίζουν την παραγωγή· ξεχνά τις «εκλεπτυσμένες ανάγκες», ξεχνά ότι χωρίς την κατανάλωση δεν θα μπορούσε να παραχθεί τίποτε· ξεχνά ότι μέσα από τον ανταγωνισμό η παραγωγή γίνεται πολύπλευρη και πολυτελέστερη· ξεχνά ότι η χρήση καθορίζει γι' αυτήν την αξία του πράγματος και ότι η μόδα καθορίζει τη χρήση· επιθυμεί να βλέπει την παραγωγή μόνο «χρήσιμων» πραγμάτων, αλλά ξεχνά ότι η παραγωγή πολλών χρήσιμων [πραγμάτων] παράγει πολύ *άχρηστο* πληθυσμό. Και οι δύο πλευρές ξεχνούν ότι η σπατάλη και η φειδώ, η πολυτέλεια και η στέρηση, ο πλούτος και η φτώχεια είναι = [μεταξύ τους].

Δεν πρέπει μόνο να είσαι φειδωλός με τις άμεσες αισθήσεις σου, όπως τη βρώση κ.λπ.· πρέπει να είσαι φειδωλός και με τη συμμετοχή στα γενικά συμφέροντα, στη συμπόνια, στην εμπιστοσύνη κ.λπ., με όλη αυτά πρέπει να είσαι φειδωλός εάν θέλεις να είσαι οικονομικός, εάν δεν θέλεις να καταστραφείς με αυταπάτες.

Οτιδήποτε είναι δικό σου πρέπει να το καταστήσεις *πωλήσιμο*, δηλαδή

39. Ο Marx εκμεταλλεύεται εδώ την αμφίσημη έννοια του όρου *Vermögen* (όπως και ο Hegel στη *Φιλοσοφία του δικαίου*), ο οποίος σημαίνει, σε πρώτο επίπεδο, τη δυνατότητα και, κατά δεύτερον, στο οικονομικό πεδίο την περιουσία (βλ. και παρακάτω στις παραθέσεις για το χρήμα).

χρήσιμο. Όταν ρωτώ τον οικονομολόγο: Υπακούω άραγε στους οικονομικούς νόμους όταν εισπράττω χρήματα από την παραχώρηση, την έκθεση του κορμιού μου προς πώληση σε ξένο πόθο (οι εργοστασιακοί εργάτες στη Γαλλία ονομάζουν την πορνεία των συζύγων και των θυγατέρων τους τη δέκατη ώρα εργασίας, πράγμα που ισχύει κυριολεκτικά) ή μήπως δεν δρω οικονομολογικά όταν πουλώ τον φίλο μου στους Μαροκινούς (η άμεση πώληση ανθρώπων ως εμπόριο των επιστρατευμένων κ.λπ. πραγματοποιείται σε όλες τις πολιτισμένες χώρες), τότε μου απαντά ο οικονομολόγος: Δεν δρας ενάντια στους νόμους μου· αλλά κοίτα γύρω σου τι λένε η κυρανθική και η κυρα-θρησκεία· η δική μου *οικονομολογική* ηθική και θρησκεία δεν έχει τίποτε να σου αντιείνει, αλλά, – Αλλά ποιον θα πρέπει τώρα να πιστεύω, την οικονομική επιστήμη ή την ηθική; – Η ηθική της οικονομικής επιστήμης είναι ο *πορισμός*, η εργασία και η φειδώ, η νηστεία – αλλά η οικονομική επιστήμη μου υπόσχεται να ικανοποιήσει τις ανάγκες μου. – Η οικονομική επιστήμη της ηθικής είναι ο πλούτος με καλή συνείδηση, με αρετή κ.λπ., αλλά πώς μπορώ να είμαι ενάρετος όταν δεν υπάρχω, πώς μπορώ να έχω μια καλή συνείδηση όταν δεν γνωρίζω τίποτε; Αυτό είναι θεμελιωμένο στην ουσία της αποξένωσης, ότι κάθε σφαίρα θέτει σ' εμένα ένα μέτρο άλλο και αντιτιθέμενο, ένα άλλο μέτρο η ηθική, ένα άλλο η οικονομική επιστήμη, διότι καθεμιά αποτελεί μια συγκεκριμένη αποξένωση του ανθρώπου και καθεμιά [XVII] παγώνει έναν ιδιαίτερο κύκλο της αποξενωμένης ουσιάς δραστηριότητας· καθεμιά συμπεριφέρεται αποξενωμένα στην αποξένωση της άλλης... Έτσι, ο κύριος Michel Chevalier μέμφεται τον Ricardo ότι αφαιρεί από την ηθική. Αλλά ο Ricardo αφήνει την οικονομική επιστήμη να μιλά τη δική της γλώσσα. Εάν αυτή δεν μιλά ηθικά, αυτό δεν είναι σφάλμα του Ricardo. Ο M.Ch. αφαιρεί από την οικονομική επιστήμη εφόσον ηθικοποιεί, αλλά αφαιρεί αναγκαστικά και πραγματικά από την ηθική εφόσον θεραπεύει την οικονομική επιστήμη. Η σχέση της οικονομικής επιστήμης με την ηθική, εφόσον δεν είναι αυθαίρετη, τυχαία και συνεπώς αθεμελιώτη και ανεπιστημονική, εφόσον δεν εξαπατά ως *επιφαινόμενο* αλλά αντιμετωπίζεται *ουσιωδώς*, μπορεί να είναι μόνο η σχέση των οικονομολογικών νόμων με την ηθική· όταν αυτή η σχέση δεν πραγματοποιείται ή, πολύ περισσότερο, όταν πραγματοποιείται το αντίθετο, τι φταίει ο Ricardo γι' αυτό; Αλλωστε, και η αντίθεση της οικονομικής επιστήμης με την ηθική είναι μόνο ένα *επιφαινόμενο*, και *όπως είναι* μια αντίθεση δεν είναι, και πάλι, καμία αντίθεση. Η οικονομική επιστήμη εκφράζει απλώς *με τον τρόπο της* τους ηθικούς νόμους. –

Η έλλειψη ανάγκης ως η αρχή της οικονομικής επιστήμης φαίνεται *λημπρότατα* στην *πληθυσμιακή θεωρία* της. Υπάρχουν πάρα πολλοί άνθρωποι. Ακόμη και η ύπαρξη των ανθρώπων είναι μια καθαρή πολυτέλεια και, όταν ο εργάτης είναι «*ηθικός*» (ο Mill προτείνει δημόσιους επαίνους για εκείνους οι οποίοι αναδεικνύονται εγκρατείς στη σεξουαλική σχέση και δημόσιο ψόγο για εκείνους που αμαρτάνουν σ' αυτή την ακαρπία του γάμου⁴⁰...), δεν είναι αυτό άραγε ηθική, δεν είναι διδασκαλία της ασκητικής;), θα είναι *φειδωλός*

40. Ο Marx αναφέρεται εδώ σε παραθέσεις του James Mill από το βιβλίο του *Elements of political economy* (Λονδίνο, 1821) (γαλλ. έκδ. Παρίσι 1823).

στη γέννηση παιδιών. Η παραγωγή του ανθρώπου εμφανίζεται ως δημόσια αθλιότητα. – Το νόημα που έχει η παραγωγή αναφορικά με τους πλούσιους φαίνεται *φανερά* στο νόημα που έχει για τους φτωχούς· προς τα πάνω η εκδήλωση είναι πάντα εκλεπτυσμένη, κρυμμένη, αμφίσημη, επιφανιόμενο, [ενώ] προς τα κάτω είναι άξεστη, ευθεία, ανοιχτόκαρδη ουσία. Η *ωμή* ανάγκη του εργάτη είναι μια πολύ μεγαλύτερη πηγή κέρδους από την *εκλεπτυσμένη* ανάγκη του πλούσιου. Τα υπόγεια διαμερίσματα στο Λονδίνο αποφέρουν στους ιδιοκτήτες τους περισσότερα απ' ό,τι τα παλάτια, δηλαδή σε σχέση με αυτόν είναι *μεγαλύτερος πλούτος*, δηλαδή, για να μιλήσουμε οικονομολογικά, είναι ένας μεγαλύτερος *κοινωνικός* πλούτος. – Και όπως η βιομηχανία κερδοσκοπεί με την εκτέλεση των αναγκών, έτσι κερδοσκοπεί και με την *ωμότητά* τους, αλλά με την τεχνηέντως παραγόμενη ωμότητα, η πραγματική απόλαυση της οποίας είναι συνεπώς η *αυτονάρκωση*, αυτή η *φαινομενική* ικανοποίηση της ανάγκης, αυτός ο πολιτισμός *εντός* της ωμής βαρβαρότητας της ανάγκης. Τα αγγλικά καπηλεία είναι γι' αυτόν το λόγο οι *συμβολικές* αναπαραστάσεις της ατομικής ιδιοκτησίας. Η *πολυτέλειά* τους δείχνει την αληθινή σχέση της βιομηχανικής πολυτέλειας και του πλούτου προς τον άνθρωπο. Ως εκ τούτου είναι δικαίως και οι μοναδικές κυριακάτικες απολαύσεις του λαού τις οποίες αντιμετωπίζει τουλάχιστον ήπια η αγγλική αστυνομία.

[XIII] Διπλό το σφάλμα στον Hegel.

[To] 1. αναδεικνύεται σαφέστατα στη *Φαινομενολογία* ως το ήλκνο της εγγεληνής φιλοσοφίας. Όταν, για παράδειγμα, συλλαμβάνει τον πλούτο, την κρατική δύναμη κ.λπ. ως ουσίες αποξενωμένες από την *ανθρώπινη* ουσία, αυτό συμβαίνει μόνο με τη νοητή μορφή τους... Είναι νοητά όντα – συνεπώς είναι απλώς μια αποξένωση της *καθαρής*, δηλαδή της αφηρημένης φιλοσοφικής νόησης. Η συνοδική κίνηση τελειώνει συνεπώς με την απόλυτη γνώση. Αυτό από το οποίο αυτά τα αντικείμενα είναι αποξενωμένα και αυτό προς το οποίο αντιπαράτιθενται με την αντιποίηση της πραγματικότητας, αυτό είναι ακριβώς η αφηρημένη νόηση. Ο *φιλόσοφος* – δηλαδή αυτός ο ίδιος μια αφηρημένη μορφή του αποξενωμένου ανθρώπου – θέτει λοιπόν τον εαυτό του ως το μέτρο του αποξενωμένου κόσμου. Η συνοδική *ιστορία αλληλοτρίωσης* και η συνοδική *ανάκτηση* της αλληλοτρίωσης δεν είναι συνεπώς τίποτε άλλο από την *ιστορία παραγωγής* της αφηρημένης, της απόλυτης [XVII] (βλ. σ. XIII) νόησης, της λογικής θεωρησιακής νόησης. Η *αποξένωση*, η οποία συνεπώς αποτελεί το καθ' εαυτό ενδιαφέρον αυτής της αλληλοτρίωσης και της άρσης αυτής της αλληλοτρίωσης, είναι η αντίθεση μεταξύ του *καθ' εαυτό* και του *δί' εαυτό*, μεταξύ της *συνείδησης* και της *αυτοσυνείδησης*, του *αντικειμένου* και του *υποκειμένου*, δηλαδή η αντίθεση της αφηρημένης νόησης και της αισθητηριακής πραγματικότητας ή της πραγματικής αισθητηριακότητας εντός της ίδιας της νόησης. Όλες οι άλλες αντιθέσεις και κινήσεις αυτών των αντιθέσεων είναι μόνο το *επιφανιόμενο*, το *κέλυφος*, η *εξωτερική* μορφή αυτών των μοναδικά ενδιαφερουσών αντιθέσεων οι οποίες αποτελούν το *νόημα* των άλλων κοσμικών αντιθέσεων. Αυτό που ισχύει ως η τιθέμενη και η προς άρση ουσία της αποξένωσης δεν είναι ότι η ανθρώπινη ουσία *εξαντικειμε-*

νικείται με *απάνθρωπο* τρόπο, σε αντίθεση προς αυτή την ίδια, αλλά ότι *εξαντικειμενικεύεται* σε *διάκριση* και σε *αντίθεση* προς την αφηρημένη νόηση.

[XVIII] Η ιδιοποίηση των ουσιαδών δυνάμεων του ανθρώπου οι οποίες έχουν καταστεί αντικείμενα, και [μάλιστα] ξένα αντικείμενα, είναι λοιπόν, πρώτον, μόνο μια *ιδιοποίηση* η οποία επιτελείται στη *συνείδηση*, στην *καθαρή νόηση*, δηλαδή στην *αφαίρεση*, η ιδιοποίηση αυτών των αντικειμένων ως *σκέψεων* και ως *νοητικών κινήσεων*, γι' αυτό άλλωστε ήδη στη *Φαινομενολογία* – παρά την εντελώς αρνητική και κριτική όψη της και παρά την κριτική η οποία περιέχεται πραγματικά σ' αυτήν και συχνά προκαταλαμβάνει την κατοπινή ανάπτυξη – λανθάνει ο άκριτος θετικισμός και ο επίσης άκριτος ιδεαλισμός των ύστερων εγγεληνών έργων – αυτή η φιλοσοφική διάλυση και αποκατάσταση της δεδομένης εμπειρίας – είναι δεδομένοι ως σπέρμα, ως δυνητικότητα, ως ένα μυστήριο. *Δεύτερον*, η δικαιολόγηση του αντικειμενικού κόσμου για τον άνθρωπο – για παράδειγμα, η γνώση ότι η *αισθητηριακή* συνείδηση δεν είναι μια *αφηρημένη* αισθητηριακή συνείδηση, αλλά μια *ανθρώπινα* αισθητηριακή συνείδηση, ότι η θρησκεία, ο πλούτος κ.λπ. είναι απλώς η αποξενωμένη πραγματικότητα της *ανθρώπινης* εξαντικειμενίκευσης, των *ανθρώπινων* ουσιαδών δυνάμεων οι οποίες είναι γεννημένες για το έργο και για το λόγο αυτό είναι μόνο η *οδός* για την αληθινή *ανθρώπινη* πραγματικότητα –, αυτή η ιδιοποίηση ή η επίγνωση αυτής της διαδικασίας εμφανίζεται συνεπώς στον Hegel με τέτοιον τρόπο, ώστε η *αισθητηριακότητα*, η *θρησκεία*, η κρατική δύναμη κ.λπ. είναι *πνευματικές* ουσίες – διότι μόνο το *πνεύμα* είναι η *αληθινή* ουσία του ανθρώπου, και η αληθινή μορφή του πνεύματος είναι το σκεπτόμενο πνεύμα, το λογικό, θεωρησιακό πνεύμα. Η *ανθρωπιά* της φύσης και της φύσης που έχει γεννηθεί από την ιστορία, των προϊόντων του ανθρώπου, εμφανίζεται στο ότι είναι *προϊόντα* του αφηρημένου πνεύματος και ως εκ τούτου είναι *πνευματικές* στιγμές, *νοητά όντα*. Η *Φαινομενολογία* είναι συνεπώς η κρυφή κριτική, ακόμη ασαφής ως προς τον εαυτό της και μυστικοποιητική· όσο όμως συλλαμβάνει την *αποξένωση* του ανθρώπου – ακόμη και όταν ο άνθρωπος εμφανίζεται μόνο με τη μορφή του πνεύματος –, βρίσκονται εντός της κρυμμένα *όλα* τα στοιχεία της κριτικής και μάλιστα *προετοιμασμένα* και *επεξεργασμένα* με έναν τρόπο ο οποίος συχνά ξεπερνά κατά πολύ την εγγεληνή σκοπιά. Η «δυστυχής συνείδηση», η «έντιμη συνείδηση», ο αγώνας «της ευγενούς και της ποταπής συνείδησης» κ.λπ., κ.λπ., αυτά τα μεμονωμένα αποσπάσματα περιέχουν τα *κριτικά* στοιχεία – αλλά ακόμη με μια αποξενωμένη μορφή – ολόκληρων σφαιρών, όπως της θρησκείας, του κράτους, του αστικού βίου κ.λπ. Όπως λοιπόν η *ουσία*, το *αντικείμενο* ως νοητό ον, έτσι είναι και το *υποκείμενο* πάντα *συνείδηση* ή *αυτοσυνείδηση*, ή, πολύ περισσότερο, το αντικείμενο εμφανίζεται μόνο ως *αφηρημένη* συνείδηση, ο άνθρωπος μόνο ως *αυτοσυνείδηση*, οι διαφορετικές μορφές της αποξένωσης που εμφανίζονται είναι συνεπώς μόνο διαφορετικές μορφές της συνείδησης και της αυτοσυνείδησης. Όπως η αφηρημένη συνείδηση *καθ' εαυτήν* – ως τέτοια συνείδηση συλλαμβάνεται το αντικείμενο – είναι απλώς μια στιγμιαία διαφοροποίησης της αυτοσυνείδησης, έτσι εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της κίνησης η ταυτότητα της αυτοσυνείδησης με τη συνείδηση, η απόλυτη γνώση, η οποία δεν πραγματοποιείται πλὴν προς τα έξω αλλά μόνο απλώς

εντός της αφηρημένης νόησης ως αποτέλεσμα, δηλαδή το αποτέλεσμα είναι η διαλεκτική της καθαρής νόησης. (Βλ. για τη συνέχεια, σ. XXII.)

Είδαμε ήδη πώς ο οικονομολόγος θέτει την ενότητα της εργασίας και του κεφαλαίου με πολιτιστική τρόπο. 1. Το κεφάλαιο είναι *σωρευμένη εργασία*. 2. Ο προσδιορισμός του κεφαλαίου εντός της παραγωγής, εν μέρει η αναπαραγωγή του κεφαλαίου με κέρδος, εν μέρει το κεφάλαιο ως πρώτη ύλη (υλικό της εργασίας), εν μέρει ως αυτό το ίδιο *εργαζόμενο εργαλείο* – η μηχανή είναι το κεφάλαιο που έχει τεθεί ως άμεσα ταυτόσημο με την εργασία –, είναι *παραγωγική εργασία*. 3. Ο εργάτης είναι ένα κεφάλαιο. 4. Ο εργατικός μισθός ανήκει στα κόστη του κεφαλαίου. 5. Αναφορικά με τον εργάτη, η εργασία είναι αναπαραγωγή του βιοτικού κεφαλαίου του. 6. Αναφορικά με τον κεφαλαιοκράτη, είναι μια στιγμή της δραστηριότητας του κεφαλαίου του.

Τέλος, 7. ο οικονομολόγος προϋποθέτει την αρχική ενότητα των δύο ως την ενότητα του κεφαλαιοκράτη και του εργάτη, αυτή είναι η παραδείσια πρωταρχική κατάσταση. Το πώς αυτές οι δύο στιγμές **XIX** ξεπροβάλλουν η μία απέναντι στην άλλη ως 2 πρόσωπα αποτελεί για τον οικονομολόγο ένα *τυχαίο* και συνεπώς μόνο εξωτερικά εξηγήσιμο γεγονός. (Βλ. Mill.) – Τα έθνη τα οποία είναι ακόμη θαμνωμένα από την αισθητηριακή λήψη των ευγενών μετάλλων και γι' αυτόν το λόγο υπηρετούν ως φετίχ το μεταλλικό χρήμα – δεν είναι ακόμη πλήρως χρηματικά έθνη. Αντίθεση της Γαλλίας και της Αγγλίας. – Το πόσο η λύση των θεωρητικών αινιγμάτων είναι ένα έργο της πράξης και είναι πρακτικά διαμεσοληβημένη, το πώς η αληθινή πράξη είναι ο όρος μιας πραγματικής και θετικής θεωρίας, φαίνεται, για παράδειγμα, στο *φетиχισμό*. Η αισθητηριακή συνείδηση του φετιχιστή είναι διαφορετική από εκείνη των Ελλήνων, διότι η αισθητηριακή ύπαρξή του είναι ακόμη διαφορετική. Η αφηρημένη εχθρότητα μεταξύ αίσθησης και πνεύματος είναι αναγκαία εφόσον η ανθρώπινη αίσθηση για τη φύση, η ανθρώπινη αίσθηση της φύσης, δηλαδή επίσης η *φυσική* αίσθηση του *ανθρώπου* δεν έχει ακόμη παραχθεί από την ίδια εργασία του ανθρώπου. – Η *ισότητα* δεν είναι τίποτε άλλο από το γερμανικό Εγώ = Εγώ, μεταφρασμένο σε γαλλική, δηλαδή σε πολιτική μορφή. Η ισότητα ως *βάση* του κομμουνισμού είναι η *πολιτική* θεμελίωσή του και είναι το ίδιο όπως όταν ο Γερμανός τον θεμελιώνει για τον εαυτό του λέγοντας ότι συλλαμβάνει τον άνθρωπο ως *γενική αυτοσυνείδηση*. Είναι αυτονόητο ότι η άρση της αποξένωσης πραγματοποιείται πάντα με αφετηρία τη μορφή της αποξένωσης που είναι η *κυρίαρχη* δύναμη, στη Γερμανία η *αυτοσυνείδηση*, στη Γαλλία η *ισότητα*, επειδή η πολιτική [είναι η κυρίαρχη μορφή], στην Αγγλία η πραγματική, υλική, *πρακτική* ανάγκη, η οποία έχει τον εαυτό της ως μέτρο. Από αυτό το σημείο θα πρέπει να ασκηθεί κριτική και να αποδοθεί αναγνώριση στον Proudhon. – Όταν χαρακτηρίζουμε ακόμη τον κομμουνισμό, επειδή είναι η άρνηση της άρνησης, ως την ιδιοποίηση της ανθρώπινης ουσίας, η οποία διαμεσοληβείται με τον εαυτό της μέσω της άρνησης της ατομικής ιδιοκτησίας, και συνεπώς όχι ακόμη ως την *αληθινή* θέση η οποία ξεκινά από τον εαυτό της, αλλά πολύ περισσότερο ξεκινά από την ατομική ιδιοκτησία – [...] ⁴¹ με παλαιογερμανικό τρόπο

– με τον τρόπο της εγγλενής *Φαινομενολογίας* – έτσι ώστε [...] είναι πλέον τετελεσμένο ως μια *ξεπερασμένη στιγμή* και μπορεί [...] να πονηθεί κανείς, να την ανα- [...] στη συνείδησή του, [...] της ανθρώπινης ουσίας μόνο μέσα από την πραγματική [...] άρση της σκέψης του όπως και πριν [...], καθώς λοιπόν παραμένει μαζί του η πραγματική αποξένωση του ανθρώπινου βίου και παραμένει ως μια τόσο μεγαλύτερη αποξένωση όσο περισσότερο έχει κανείς συνείδησή της ως μιας τέτοιας – μπορεί να ολοκληρωθεί, τότε μπορεί να ολοκληρωθεί μόνο μέσω του κομμουνισμού ο οποίος τίθεται επί το έργο. Ο *νοητός* κομμουνισμός αρκεί πλήρως για την άρση της *σκέψης* της ατομικής ιδιοκτησίας. Για την άρση της πραγματικής ατομικής ιδιοκτησίας είναι απαραίτητη μια *πραγματική* κομμουνιστική δράση. Η ιστορία θα τη φέρει, και η κίνηση εκείνη την οποία γνωρίζουμε *στη νόηση* ήδη ως μια κίνηση αυτοανατιθέμενη θα διέλθει στην πραγματικότητα μέσα από μια πολύ σκληρή και μακρόχρονη διαδικασία. Θα πρέπει όμως να θεωρήσουμε πραγματική πρόοδο το ότι ήδη εκ των προτέρων αποκτήσαμε τόσο για την περιοριστικότητα όσο και για το στόχο της ιστορικής κίνησης μια συνείδηση που τα ξεπερνά. –

Όταν ενώνονται οι *κομμουνιστές* χειροτέχνες, αυτό που θεωρούν εν πρώτοις σκοπό τους είναι η θεωρία, η προπαγάνδα κ.λπ. Ταυτόχρονα όμως ιδιοποιούνται μια νέα ανάγκη, την ανάγκη της κοινωνίας, και αυτό που εμφανίζεται ως μέσο έχει γίνει σκοπός. Αυτή την πρακτική κίνηση μπορεί να την εξετάσει κανείς στα λαμπρότερα αποτελέσματά της όταν βλέπει ενωμένους τους σοσιαλιστές Γάλλους *ouvriers*. Το κίνημα, το ποτό, το φαγητό κ.λπ. δεν είναι πλέον εκεί μέσα της συνένωσης ή συνδετικά μέσα. Η κοινωνία, η ένωση, η συναναστροφή που έχει σκοπό και πάλι την κοινωνία τους αρκεί, η αδελφοσύνη των ανθρώπων δεν είναι σ' αυτούς απλή φράση αλλά αληθία, και η ευγένεια της ανθρωπότητας αντιφεγγίζει από τα πρόσωπα που έχουν σκληρυνθεί από την εργασία.

XX Όταν η οικονομική επιστήμη υποστηρίζει ότι η ζήτηση και η προσφορά αλληλοκαλύπτονται πάντα, ξενά την ίδια στιγμή ότι σύμφωνα με τη δική της πεποίθηση η προσφορά των ανθρώπων (πληθυσμιακή θεωρία) ξεπερνά πάντα τη ζήτηση, ότι δηλαδή στο ουσιαστικότερο αποτέλεσμα της συνολικής παραγωγής – την ύπαρξη του ανθρώπου – η δυσαναλογία μεταξύ ζήτησης και προσφοράς αποκτά την καθοριστικότερη έκφρασή της.

Σε ποιο βαθμό το χρήμα, το οποίο εμφανίζεται ως μέσο, είναι η αληθινή *δύναμη* και ο μοναδικός *σκοπός* – σε ποιο βαθμό εν γένει το μέσο, το οποίο με καθιστά ουσία, το οποίο ιδιοποιείται για εμένα την ξένη αντικειμενική ουσία, είναι *αυτοσκοπός*... μπορεί κανείς να το δει εκεί όπου η γαιοκτησία, εκεί όπου το έδαφος είναι η πηγή της ζωής, το *άτι* και το *ξίφος*, εκεί όπου αυτά είναι το *αληθινό μέσο διαβίωσης* – αναγνωρίζονται επίσης ως οι πραγματικές πολιτικές βιοτικές δυνάμεις. Στο Μεσαίωνα μια νομοκατεστημένη τάξη είναι χειραφετημένη από τη στιγμή που επιτρέπεται να φέρει *ξίφος*. Στους νομαδικούς πληθυσμούς είναι το *άτι* αυτό που με καθιστά ελεύθερο, μέτοχο της κοινότητας. –

Είπαμε προηγουμένως ότι ο άνθρωπος επιστρέφει στο *σπηλαιώδες διαμέρισμα* κ.λπ., αλλά επιστρέφει με μια αποξενωμένη, εχθρική μορφή. Ο άγριος στη σπηλιά του – σ' αυτό το φυσικό στοιχείο που προσφέρεται αβίαστα

41. Από αυτή τη σελίδα λείπει ένα κομμάτι.

για απόληυση και προστασία – δεν αισθάνεται ξένος, ή μάλλον αισθάνεται τόσο οικεία όσο το *ψάρι* στο νερό. Αλλά το υπόγειο διαμέρισμα του φτωχού είναι κάτι εχθρικό, «ένα διαμέρισμα που διατηρείται ως ξένη δύναμη, και του παραδίδεται εφόσον αυτός του αφιερώνει τον ιδρώτα του», κάτι το οποίο δεν μπορεί να το θεωρεί εστία του – όπου θα μπορούσε επιτέλους να πει εδώ είμαι στο σπίτι μου –, όπου, πολύ περισσότερο, βρίσκεται στο σπίτι ενός *άλλου*, σε ένα ξένο σπίτι, σε κάποιον [ιδιοκτήτη] ο οποίος παραμονεύει καθημερινά και τον πετά έξω όταν δεν πληρώνει το ενοίκιο. Γνωρίζει επίσης το διαμέρισμά του σε ποιοτική αντίθεση προς το ανθρώπινο διαμέρισμα του *επέκεινα*, σ' εκείνο που βρίσκεται στον ουρανό του πλούτου.

Η αποξένωση εμφανίζεται τόσο στο ότι το *δικό μου* μέσο διαβίωσης είναι ενός *άλλου* όσο και στο ότι αυτό που είναι *δική μου* επιθυμία είναι η απροσπέλαστη νομή ενός *άλλου*, στο ότι κάθε πράγμα είναι κάτι *άλλο* από τον εαυτό του, στο ότι η δραστηριότητά του είναι κάτι *άλλο*, στο ότι, τέλος – και αυτό ισχύει και για τον κεφαλαιοκράτη –, εν γένει κυριαρχεί η *απάνθρωπη* δύναμη.⁴²

Ο προσδιορισμός του άπραγου και σπάταλου πλούτου ο οποίος παραδίδεται μόνο στην απόληυση – [ενός πλούτου] στον οποίο ο απολαμβάνων *ενεργοποιείται* αφενός ως ένα απλώς *πρόσκαιρο* άτομο, το οποίο ξεδίνει με ανούσιο τρόπο, και επίσης γνωρίζει την ξένη δουλική εργασία, τον ανθρώπινο *ιδρώτα* και το *αίμα* ως τη λεία της επιθυμίας του και συνεπώς γνωρίζει τον ίδιο τον άνθρωπο, άρα και τον εαυτό του τον ίδιο, ως ένα θυσιασμένο, μηδαμινό ον, ενώ η περιφρόνηση του ανθρώπου εμφανίζεται ως υπεροψία, ως πέταμα αυτού που μπορεί να συντηρήσει εκατό ανθρώπινες ζωές, εν μέρει δε [εμφανίζεται] ως η αισχρή αυταπάτη ότι η αχαλίνωτη σπατάλη του και η άκρατη, μη παραγωγική κατανάλωση καθορίζει την *εργασία* και συνεπώς τη *συντήρηση* του άλλου – [ενός πλούτου] που γνωρίζει την πραγματοποίηση των ανθρώπινων *ουσιωδών δυνάμεων* μόνο ως πραγματοποίηση της ανουσιότητας, της ιδιοτροπίας και των αυθαίρετα αληθόκοτων ιδεών του – αυτός ο πλούτος, ο οποίος όμως αφετέρου γνωρίζει τον πλούτο ως ένα απλό μέσο και ως πράγμα που είναι μόνο άξιο για σπατάλη, ο οποίος συνεπώς είναι ταυτόχρονα δούλος και κύριός του, ταυτόχρονα υπερόπτης και ποταπός, ιδιότροπος, επηρμένος, φαντασμένος, εκλεπτυσμένος, μορφωμένος, πνευματώδης – αυτός ο πλούτος δεν έχει ακόμη βιώσει τον *πλούτο* ως μια εντελώς *ξένη δύναμη* επί του εαυτού του· πολύ περισσότερο, βλέπει σ' αυτόν μόνο τη δική του δύναμη και [όχι] ο πλούτος αλλά η *απόληυση* είναι αυτοσκοπός. Σ' αυτήν [...] **[XXI]**⁴³ καθώς και στη λαμπρή αυταπάτη για την ουσία του πλούτου, η οποία είναι θαμπωμένη από το αισθητηριακό επιφανειακό, αντιπαράκειται ο *εργαζόμενος*, ο *νηφάλιος*, ο *αεζός* βιομήχανος, ο οποίος είναι διαφωτισμένος αναφορικά με την ουσία του πλούτου – και, όπως παρέχει στη μανία απόληυσής του μεγαλύτερο εύρος, του λείει όμορ-

φες κοίταξες με τις παραγωγές του – τα προϊόντα του είναι ισάριθμες ποταπές κοίταξες στις επιθυμίες του σπάταλου –, έτσι γνωρίζει να ιδιοποιείται με τον μοναδικό *χρήσιμο* τρόπο τη δύναμη που εξαφανίζεται από εκείνον. Όταν λοιπόν ο βιομηχανικός πλούτος εμφανίζεται εν πρώτοις ως αποτέλεσμα του σπάταλου, του φανταστικού πλούτου – έτσι απωθεί η κίνηση του πρώτου και με δραστήριο τρόπο, μέσα από μια δική του κίνηση, τον τελευταίο. Η πτώση του *τόκου* είναι ιδιαίτερα μια αναγκαία συνέπεια και ένα αποτέλεσμα της βιομηχανικής κίνησης. Τα μέσα του σπάταλου εισοδηματία μειώνονται συνεπώς καθημερινά ακριβώς σε *αντιστρόφως* ανάλογη σχέση προς την αύξηση των μέσων και των παγίδων της απόληυσης. Θα πρέπει λοιπόν είτε να αναλώσει το ίδιο το κεφάλαιό του, δηλαδή να καταστραφεί, είτε να γίνει ο ίδιος βιομηχανικός κεφαλαιοκράτης... Από την άλλη πλευρά, αυξάνεται μεν η *γαιοπρόσδοος* άμεσα διαρκώς μέσα από την πορεία της βιομηχανικής κίνησης, αλλά, το είδαμε ήδη, έρχεται αναγκαστικά μια στιγμή όπου η γαιοκτησία πρέπει να ενταχθεί στην κατηγορία του κεφαλαίου το οποίο αναπαράγεται με κέρδος, όπως κάθε άλλη ιδιοκτησία – και μάλιστα αυτό είναι το αποτέλεσμα της αυτής βιομηχανικής κίνησης. Θα πρέπει λοιπόν και ο σπάταλος γαιοκτήμονας είτε να αναλώσει το κεφάλαιό του, δηλαδή να καταστραφεί, είτε να γίνει ο ίδιος μισθωτής του δικού του κτήματος – να γίνει καθημερινός κεφαλαιοκράτης. – Η μείωση του τόκου – την οποία ο Proudhon θεωρεί ως άρση του κεφαλαίου και ως μια τάση κοινωνικοποίησης του κεφαλαίου – είναι συνεπώς, πολύ περισσότερο, με άμεσο τρόπο μόνο μια ένδειξη της πλήρους νίκης του εργαζόμενου κεφαλαίου επί του σπάταλου πλούτου, δηλαδή η μετατροπή κάθε ατομικής ιδιοκτησίας σε *βιομηχανικό* κεφάλαιο – η πλήρης νίκη της ατομικής ιδιοκτησίας πάνω σε όλες τις *φαινομενικά* ακόμη ανθρώπινες ιδιότητες της και η πλήρης υποδούλωση του ατομικού ιδιοκτήτη στην ουσία της ατομικής ιδιοκτησίας – στην *εργασία*.

Βεβαίως, και ο βιομηχανικός κεφαλαιοκράτης απολαμβάνει. Δεν επιστρέφει επ' ουδενί στην αφύσικη απλότητα της ανάγκης, αλλά η απόληυσή του είναι μόνο δευτερεύουσα, αναψυχή, υποταγμένη στην παραγωγή, είναι συνεπώς *υπολογισμένη*, δηλαδή είναι η ίδια μια *οικονομική* απόληυση, διότι προσμετρά την απόληυσή του στα κόστη του κεφαλαίου, και η απόληυσή του επιτρέπεται συνεπώς να του κοστίζει μόνο τόσο, όσο αυτό που έχει σπαταληθεί μπορεί να αντικατασταθεί μέσα από την αναπαραγωγή του κεφαλαίου με κέρδος. Η απόληυση υπάγεται λοιπόν στο κεφάλαιο, το απολαμβάνον άτομο υπάγεται στο κεφαλαιοποιητικό άτομο, ενώ προηγουμένως συνέβαινε το αντίθετο. Η μείωση των τόκων είναι συνεπώς μια ένδειξη της άρσης του κεφαλαίου μόνο εφόσον είναι ένδειξη της πλήρους κυριαρχίας του, της πλήρους, και συνεπώς οδεύουσας προς την άρση της, αποξένωσης. Αυτός είναι εν γένει ο μοναδικός τρόπος του πώς το υπάρχον επιβεβαιώνει το αντίθετό του. – Η έριδα των οικονομολόγων για την πολυτέλεια και τη φειδώ είναι συνεπώς μόνο μια έριδα της οικονομικής επιστήμης που έχει αποκτήσει σαφή αντίληψη για την ουσία του πλούτου με εκείνη την αντίληψη η οποία επιβαρύνεται ακόμη με ρομαντικές, αντιβιομηχανικές αναμνήσεις. Και τα δύο μέρη δεν γνωρίζουν όμως να φέρουν το αντικείμενο της έριδας στην απλή έκφρασή του, και συνεπώς δεν καταλήγουν σε μια λύση της μεταξύ τους έριδας. –

42. Το χειρόγραφο έχει φθαρεί εδώ.

43. Στο σημείο αυτό το χειρόγραφο είναι κατεστραμμένο και λείπουν περίπου τρεις αράδες.

[XXIII]⁴⁴ (Βλ. σ. XVIII) Το μεγαλειώδες στην εγγληανή *Φαινομενολογία* και στο τελικό αποτέλεσμά της –τη διαλεκτική, την αρνητικότητα ως την κινητήρια και γενετική αρχή– είναι λοιπόν κατ' αρχάς ότι ο Hegel συλλαμβάνει την αυτογένεση του ανθρώπου ως μια διαδικασία, την εξαντικειμενίκευση ως αποαντικειμενίκευση, ως αλληλοτρίωση και ως άρση αυτής της αλληλοτρίωσης: ότι δηλαδή συλλαμβάνει την ουσία της *εργασίας* και εννοεί τον αντικειμενικό άνθρωπο, τον αληθινό διότι πραγματικό άνθρωπο, ως αποτέλεσμα της *δικής του εργασίας*. Η *πραγματική, ενεργός* συμπεριφορά του ανθρώπου προς εαυτόν ως ον γένους ή η ενεργοποίησή του ως ενός πραγματικού όντος γένους, δηλαδή ως ανθρώπινου όντος, είναι τώρα δυνατή μέσω του ότι εξωτερικεύει όλες τις *δυνάμεις γένους* του –πράγμα το οποίο και πάλι είναι δυνατό μόνο μέσα από τη σύμπραξη των ανθρώπων, μόνο ως αποτέλεσμα της ιστορίας–, [μέσω του ότι] τους συμπεριφέρεται ως αντικείμενα, πράγμα το οποίο είναι δυνατό εν πρώτοις μόνο με τη μορφή της αποξένωσης.

Τη μονομέρεια και το όριο του Hegel θα τα παρουσιάσουμε τώρα διεξοδικά με αναφορά στο τελικό κεφάλαιο της *Φαινομενολογίας* –«Η απόλυτη γνώση»–, ένα κεφάλαιο το οποίο περιέχει τόσο το συνοπτικό πνεύμα της *Φαινομενολογίας*, τη σχέση της με τη θεωρησιακή διαλεκτική, όσο και τη *συνείδηση* του Hegel για τις δύο και για την αμοιβαία σχέση τους.

Προς το παρόν προεξοφλούμε μόνο το εξής: Ο Hegel στέκει στη σκοπιά των σύγχρονων οικονομολόγων. Συλλαμβάνει την *εργασία* ως την *ουσία*, ως την επιβεβαιωμένη ουσία του ανθρώπου· βλέπει μόνο τη θετική πλευρά της εργασίας, όχι την αρνητική της. Η εργασία είναι το *δι' εαυτόν-γίγνεσθαι* του ανθρώπου εντός της *αλληλοτρίωσης* ή ως *αλληλοτριωμένου* ανθρώπου. Η εργασία την οποία ο Hegel γνωρίζει και αναγνωρίζει αποκλειστικά είναι η *αφηρημένη πνευματική*. Αυτό λοιπόν που αποτελεί εν γένει την *ουσία* της φιλοσοφίας, την *αλληλοτρίωση του αυτογιγνώσκοντος ανθρώπου* ή την *αυτονοούμενη αλληλοτριωμένη* επιστήμη, αυτό το συλλαμβάνει ο Hegel ως την ουσία της, και μπορεί συνεπώς απέναντι στην προηγούμενη φιλοσοφία να συνοψίσει τις μεμονωμένες στιγμές της και να παρουσιάσει τη φιλοσοφία του ως τη φιλοσοφία. Αυτό που έκαναν οι άλλοι φιλόσοφοι –το ότι συνέλαβαν μεμονωμένες στιγμές της φύσης και του ανθρώπινου βίου ως στιγμές της αυτοσυνείδησης και μάλιστα της αφηρημένης αυτοσυνείδησης–, αυτό το *αντιλαμβάνεται* ο Hegel ως το *ενέργημα* της φιλοσοφίας. Γι' αυτόν το λόγο είναι απόλυτη η επιστήμη του.

As μεταβούμε τώρα στο αντικείμενό μας.

Η απόλυτη γνώση. Τελευταίο κεφάλαιο της Φαινομενολογίας.

Το κύριο ζήτημα είναι ότι το *αντικείμενο* της *συνείδησης* δεν είναι τίποτε άλλο από την *αυτοσυνείδηση* ή ότι το αντικείμενο είναι μόνο η *εξαντικειμενικευμένη αυτοσυνείδηση*, η αυτοσυνείδηση ως αντικείμενο. (Θέτειν του ανθρώπου = Αυτοσυνείδηση.)

Πρέπει λοιπόν να καταστεί στόχος υπέρβασης το *αντικείμενο της συνείδησης*. Η *αντικειμενικότητα* ως τέτοια ισχύει ως μια *αποξενωμένη* σχέση του

ανθρώπου, η οποία δεν αντιστοιχεί στο *ανθρώπινο ον*, στην αυτοσυνείδηση. Η *επανιδιοποίηση* της αντικειμενικής ουσίας του ανθρώπου, η οποία [ουσία] ισχύει ως ξένη και έχει γεννηθεί υπό τον προσδιορισμό της αποξένωσης, δεν έχει λοιπόν μόνο τη σημασία να αρθεί η *αποξένωση*, αλλά η *αντικειμενικότητα*, δηλαδή ο άνθρωπος ισχύει ως ένα *μη αντικειμενικό*, ως ένα *πνευματοκρατικό* ον.

Την κίνηση της *υπέρβασης του αντικειμένου της συνείδησης* την περιγράφει ο Hegel ως εξής:

Το *αντικείμενο* δεν φαίνεται μόνο (αυτή είναι, σύμφωνα με τον Hegel, η μονόπλευρη σύλληψη αυτής της κίνησης – δηλαδή εκείνη που συλλαμβάνει μόνο τη μία πλευρά) ως *επιστρέφον* στον *Εαυτό*. Ο άνθρωπος τίθεται = Εαυτός. Ο Εαυτός είναι όμως μόνο ο *αφηρημένος* συλλαμβανόμενος και μέσω της αφαίρεσης γεννημένος άνθρωπος. Ο άνθρωπος *είναι* αυτοαναφερόμενος. Το μάτι του, το αυτί του κ.λπ. είναι *αυτοαναφερόμενα*· καθεμιά εκ των ουσιαδών δυνάμεών του έχει εντός του την ιδιότητα της *εαυτότητας*. Αλλά γι' αυτόν το λόγο είναι τελείως εσφαλμένο να λέγεται: Η *αυτοσυνείδηση* έχει μάτια, αυτιά, ουσιαδείς δυνάμεις. Η *αυτοσυνείδηση* είναι πολύ περισσότερο μια ιδιότητα της ανθρώπινης φύσης, του ανθρώπινου ματιού κ.λπ., δεν είναι η ανθρώπινη φύση μια ιδιότητα της [XXIV] *αυτοσυνείδησης*.

Ο Εαυτός που είναι δι' εαυτόν αφηρημένος και παγιωμένος είναι ο άνθρωπος ως *αφηρημένος εγωιστής*, [είναι] ο *εγωισμός* που έχει αναχθεί στη νόηση μέσα στην καθαρή αφαίρεσή του. (Θα επανέλθουμε αργότερα σ' αυτό.)

Το *ανθρώπινο ον*, ο *άνθρωπος*, ισχύει για τον Hegel = *αυτοσυνείδηση*. Κάθε αποξένωση του ανθρώπινου όντος δεν είναι συνεπώς *τίποτε* άλλο από *αποξένωση της αυτοσυνείδησης*. Η αποξένωση της αυτοσυνείδησης δεν ισχύει ως *έκφραση* της *πραγματικής* αποξένωσης του ανθρώπινου όντος, η οποία [έκφραση] αντανakλάται στη γνώση και στη νόηση. Η *πραγματική* ως πραγματική εμφανιζόμενη αποξένωση δεν είναι, πολύ περισσότερο, σύμφωνα με την *εσώτερη* κρυφή ουσία της –η οποία μόνο με τη φιλοσοφία έχει αποκαλυφθεί–, τίποτε άλλο από το *φαινόμενο* της αποξένωσης του πραγματικού ανθρώπινου όντος, της *αυτοσυνείδησης*. Η επιστήμη που συλλαμβάνει αυτό το πράγμα ονομάζεται κατά συνέπεια *φαινομενολογία*. Κάθε επανιδιοποίηση της αποξενωμένης αντικειμενικής ουσίας εμφανίζεται συνεπώς ως μια ενσωμάτωση στην αυτοσυνείδηση· ο άνθρωπος που καταλαμβάνει την ουσία του είναι *απλώς* η αυτοσυνείδηση που καταλαμβάνει την αντικειμενική ουσία. Η επιστροφή του αντικειμένου στον Εαυτό είναι συνεπώς η επανιδιοποίηση του αντικειμένου. –

Ολόπλευρα εκφρασμένη, η *υπέρβαση του αντικειμένου της συνείδησης* έγκειται στο εξής:

1. ότι το αντικείμενο ως τέτοιο παριστάνεται ως εξαφανιζόμενο στη συνείδηση· 2. ότι είναι η αλληλοτρίωση της αυτοσυνείδησης αυτή που θέτει την πραγματικότητα [Dingheit]· 3. ότι αυτή η αλληλοτρίωση δεν έχει μόνο *αρνητική* αλλά και *θετική* σημασία· 4. [ότι] την έχει όχι μόνο *για εμάς* ή καθ' εαυτήν, αλλά γι' αυτή την ίδια· 5. *Γι' αυτή* την ίδια το αρνητικό του αντικειμένου ή η αυτοάρση του έχει *θετική* σημασία, ή *γνωρίζει* αυτή τη μηδαμινότητά του, από το ότι αυτοαλληλοτριώνεται, διότι σ' αυτή την αλληλοτρίωση τίθεται το *ίδιο*

44. Κατά την αρίθμηση των χειρογράφων ο Marx παρέλειψε τον αριθμό XXII.

ως αντικείμενο ή [θέτει] το αντικείμενο χάριν της αδιαχώριστης ενότητας του *Δι' εαυτόν-Είναι* ως τον εαυτό του. 6. Από την άλητη πληυρά βρίσκεται εδώ αυτή η άλητη στιγμή, το ότι αυτή την αλληλοτρίωση και την αντικειμενικότητα την έχει εξίσου άρει και λάβει ξανά στον εαυτό του, δηλαδή στο *δικό του* Άλητως-Είναι ως τέτοιο είναι με τον εαυτό του. 7. Αυτή είναι η κίνηση της συνείδησης, και αυτή είναι συνεπώς η ολότητα των στιγμών της. 8. Πρέπει να συμπεριφερθεί επίσης στο αντικείμενο ως προς την ολότητα των προσδιορισμών του και να το συλλάβει σύμφωνα με καθέναν από αυτούς. Αυτή η ολότητα των προσδιορισμών του το καθιστά *καθ' εαυτό πνευματικό ον*, και για τη συνείδηση αυτό γίνεται στ' αλήθεια μέσω της σύλληψης καθενός μεμονωμένου ως του *Εαυτού* ή μέσω της αναφερθείσας *πνευματικής* συμπεριφοράς προς αυτούς [τους προσδιορισμούς].⁴⁵

ad. 1. Το ότι το αντικείμενο ως τέτοιο παριστάνεται στη συνείδηση ως εξαφανιζόμενο είναι η προαναφερθείσα *επιστροφή του αντικειμένου στον εαυτό*.

ad. 2. Η *αλληλοτρίωση της αυτοσυνείδησης* θέτει την *πραγμότητα*. Επειδή ο άνθρωπος = αυτοσυνείδηση, έτσι και η αλληλοτριωμένη αντικειμενική ουσία του ή η *πραγμότητα* (αυτό που είναι γι' αυτόν αντικείμενο, και αντικείμενο είναι αληθινά γι' αυτόν μόνο αυτό που του είναι ουσιώδες αντικείμενο, αυτό δηλαδή που είναι η *αντικειμενική* ουσία του. Καθώς λοιπόν τώρα δεν είναι ο *πραγματικός άνθρωπος*, και συνεπώς ούτε και η *φύση* –ο άνθρωπος είναι η *ανθρώπινη φύση*– ως τέτοια αυτή που καθίσταται υποκείμενο, αλλήλ' μόνο η αφαίρεση του ανθρώπου, η αυτοσυνείδηση, έτσι και η *πραγμότητα* μπορεί να είναι μόνο η αλληλοτριωμένη αυτοσυνείδηση) = με την *αλληλοτριωμένη αυτοσυνείδηση* και η *πραγμότητα* έχει τεθεί μέσα από αυτή την αλληλοτρίωση. Είναι τελείως φυσικό τόσο το ότι ένα ον ζωντανό, φυσικό, εξοπλισμένο και προικισμένο με αντικειμενικές, δηλαδή με υλικές ουσιώδεις δυνάμεις διαθέτει επίσης *πραγματικά* φυσικά *αντικείμενα* της ουσίας του όσο και ότι η αυτοαλληλοτρίωσή του είναι η θέση ενός κόσμου *πραγματικού* αλλήλ' υπό τη μορφή της *εξωτερικότητας*, δηλαδή ενός κόσμου που δεν ανήκει στην ουσία του, πανίσχυρου και αντικειμενικού. Δεν υπάρχει τίποτε ακατάληπτο και αινιγματικό εδώ. Πολύ περισσότερο, το αντίθετο θα ήταν αινιγματικό. Είναι όμως εξίσου σαφές ότι μια *αυτοσυνείδηση* μπορεί μέσα από την αλληλοτρίωσή της να θέσει μόνο την *πραγμότητα*, δηλαδή αυτή η ίδια μπορεί να θέσει μόνο ένα αφηρημένο πράγμα, ένα πράγμα της αφαίρεσης και κανένα *πραγματικό* πράγμα. Είναι επιπλέον |XXVI|⁴⁶ σαφές ότι συνεπώς η *πραγμότητα* δεν είναι διόλου κάτι *αυτοτελές*, *ουσιώδες* απέναντι στην αυτοσυνείδηση, αλλήλ' ένα απλό δημιούργημα, κάτι *τιθέμενο* από αυτήν, και το τιθέμενο, αντί να επικυρώνει τον εαυτό του, είναι απλώς μια επικύρωση της πράξης του θέτειν, η οποία για μια στιγμή επικεντρώνει την ενέργειά της στο προϊόν και *φαινομενικά* του αποδίδει το ρόλο –αλλήλ' μόνο για μια στιγμή– ενός αυτοτελούς, πραγματικού όντος.

Όταν ο πραγματικός, ο ενσώματος και στεκούμενος στη σταθερή στρογγυλή γη *άνθρωπος*, εισπνέοντας και εκπνέοντας όλες τις φυσικές δυνάμεις του,

θέτει τις πραγματικές, αντικειμενικές *ουσιώδεις δυνάμεις* του μέσα από την αλληλοτρίωσή του ως ξένα αντικείμενα, τότε το *θέτειν* δεν είναι υποκείμενο· είναι η υποκειμενικότητα *αντικειμενικών* ουσιωδών δυνάμεων, η δράση των οποίων συνεπώς πρέπει να είναι και αυτή *αντικειμενική*. Το αντικειμενικό ον δρα αντικειμενικά, και δεν θα δρούσε αντικειμενικά εάν δεν βρισκόταν το αντικειμενικό στον ουσιώδη προσδιορισμό του. Δημιουργεί, θέτει μόνο αντικείμενα διότι τίθεται μέσω αντικειμένων, διότι είναι εκ γενετής *φύση*. Στην πράξη του θέτειν δεν εκπνέει λοιπόν από την «καθαρή δραστηριότητά» του σε μια *δημιουργία* του *αντικειμένου*, αλλήλ' το *αντικειμενικό* προϊόν του επιβεβαιώνει απλώς την *αντικειμενική* δραστηριότητά του, τη δραστηριότητά του ως τη δραστηριότητα ενός αντικειμενικού φυσικού όντος.

Βλέπουμε εδώ πώς ο συντελεσμένος νατουραλισμός ή ανθρωπισμός διαφέρει τόσο από τον ιδεαλισμό όσο και από τον υλισμό, και ταυτόχρονα είναι η αλήθεια που τους συνδέει και τους δύο. Βλέπουμε ταυτόχρονα πώς μόνο ο νατουραλισμός είναι ικανός να εννοήσει την πράξη της παγκόσμιας ιστορίας.

Ο *άνθρωπος* είναι άμεσα *φυσικό ον*. Ως φυσικό ον και ως ζωντανό φυσικό ον είναι εξοπλισμένος εν μέρει με *φυσικές δυνάμεις*, με *ζωτικές δυνάμεις*, είναι ένα *ενεργό* φυσικό ον· αυτές οι δυνάμεις υπάρχουν εντός του ως καταβολές και ικανότητες, ως *ορμές*· εν μέρει είναι ως φυσικό, ενσώματο, αισθητηριακό, αντικειμενικό ον ένα *πάσχον*, ένα προσδιορισμένο και περιορισμένο ον, όπως είναι και το ζώο και το φυτό, δηλαδή τα *αντικείμενα* των ορμών του υπάρχουν έξω από τον ίδιο, ως *αντικείμενα* ανεξάρτητα από αυτόν· αλλήλ' αυτά τα αντικείμενα είναι *αντικείμενα* των *αναγκών* του, *αντικείμενα* απαραίτητα και ουσιώδη για την ενεργοποίηση και την επιβεβαίωση των ουσιωδών δυνάμεών του. Το γεγονός ότι ο άνθρωπος είναι ένα *ενσώματο*, φύσει δυναμικό, ζωντανό, πραγματικό, αισθητηριακό, αντικειμενικό ον σημαίνει ότι έχει *πραγματικά*, *αισθητηριακά* *αντικείμενα* ως αντικείμενο της ουσίας του, της βιοτικής εκδήλωσής του, ή ότι μπορεί να *εκδηλώσει* το βίο του μόνο σε πραγματικά, αισθητηριακά αντικείμενα. Το να *είσαι* αντικειμενικός, φυσικός, αισθητηριακός και να έχεις αντικείμενο, φύση, αίσθηση έξω από εσένα ή να είσαι ο ίδιος αντικείμενο, φύση, αίσθηση για ένα τρίτο είναι ταυτόσημα. Η *πείνα* είναι μια φυσική *ανάγκη*· χρειάζεται λοιπόν μια *φύση* έξω από την ίδια, ένα *αντικείμενο* έξω από την ίδια, για να ικανοποιηθεί, για να ησυχάσει. Η πείνα είναι η ομοιοποιημένη ανάγκη του σώματός μου για ένα *αντικείμενο* που υπάρχει έξω από αυτό, απαραίτητο για την ακεραιότητα και την ουσιώδη εκδήλωσή του. Ο ήλιος είναι το *αντικείμενο* του φυτού, ένα αντικείμενο απαραίτητο για αυτό, το οποίο επιβεβαιώνει το βίο του, όπως το φυτό είναι αντικείμενο του ήλιου, ως *εκδήλωση* της ζωογονητικής δύναμης του ήλιου, της *αντικειμενικής* ουσιωδούς δύναμης του ήλιου.

Ένα ον το οποίο δεν έχει τη φύση του έξω από το ίδιο, δεν είναι ένα *φυσικό ον*, δεν συμμετέχει στην ουσία της φύσης. Ένα ον το οποίο δεν έχει κανένα αντικείμενο έξω από το ίδιο δεν είναι ένα αντικειμενικό ον. Ένα ον το οποίο δεν είναι αυτό το ίδιο αντικείμενο για ένα τρίτο ον δεν έχει κανένα ον ως *αντικείμενό* του, δηλαδή δεν συμπεριφέρεται αντικειμενικά, το Είναι του δεν είναι αντικειμενικό. |XXVII| Ένα μη αντικειμενικό ον είναι ένα *μη ον*.

45. Τα σημεία που παραθέτει ο Marx προέρχονται σχεδόν αυτολεξεί από το τελευταίο κεφάλαιο της *Φαινομενολογίας του πνεύματος*.

46. Κατά την αρίθμηση του χειρογράφου ο Marx παρέλειψε τον αριθμό XXV.

As θέσουμε ένα ον το οποίο δεν είναι ούτε το ίδιο αντικείμενο ούτε έχει ένα αντικείμενο. Ένα τέτοιο ον θα ήταν, πρώτον, το *μοναδικό ον*, δεν θα υπήρχε κανένα ον έξω από αυτό, θα υπήρχε μοναχικό και μόνο. Διότι από τη στιγμή που υπάρχουν αντικείμενα έξω από εμένα, από τη στιγμή που δεν είμαι *μόνος*, είμαι ένα *άλλο*, μια *άλλη πραγματικότητα* απ' ό,τι το αντικείμενο έξω από εμένα. Γι' αυτό το τρίτο αντικείμενο είμαι λοιπόν μια *άλλη πραγματικότητα* από ό,τι αυτό, δηλαδή είμαι το *δικό του* αντικείμενο. Ένα ον το οποίο δεν είναι αντικείμενο ενός άλλου όντος υποθέτει λοιπόν ότι δεν υπάρχει κανένα αντικειμενικό ον. Από τη στιγμή που έχω ένα αντικείμενο, αυτό το αντικείμενο έχει εμένα ως αντικείμενο. Αλλά ένα *μη αντικειμενικό ον* είναι ένα μη πραγματικό, μη αισθητηριακό, απλώς νοητό, δηλαδή απλώς φανταστικό ον, ένα ον της αφαίρεσης. Το να είναι κάτι *αισθητηριακό*, δηλαδή το να είναι πραγματικό, σημαίνει να είναι αντικείμενο της αίσθησης, να είναι *αισθητηριακό* αντικείμενο, δηλαδή να έχει αισθητηριακά αντικείμενα έξω από το ίδιο, να έχει αντικείμενα της αισθητηριακότητάς του. Το να είναι κάτι αισθητηριακό σημαίνει να είναι *πάσχον*.

Ο άνθρωπος ως ένα αντικειμενικό αισθητηριακό ον είναι συνεπώς ένα ον *πάσχον* και, επειδή είναι ον που αισθάνεται τα δεινά του, είναι ένα *περιπαθές ον*. Το πάθος [Leidenschaft, ... Passion] είναι η ουσιώδης δύναμη του ανθρώπου η οποία αγωνίζεται ενεργητικά για το αντικείμενό του.

Ο άνθρωπος όμως δεν είναι μόνο φυσικό ον, αλλά είναι ένα *ανθρώπινο* φυσικό ον· δηλαδή θα είναι ένα ον υπάρχον για τον εαυτό του, για το λόγο αυτό θα είναι ον *γένους*, ως αυτό το οποίο θα πρέπει να επιβεβαιωθεί και να ενεργοποιηθεί τόσο στο Είναι του όσο και στη γνώση του. Ούτε λοιπόν τα *ανθρώπινα* αντικείμενα είναι τα φυσικά αντικείμενα, όπως αυτά προσφέρονται άμεσα, ούτε είναι η *ανθρώπινη αίσθηση*, όπως είναι *άμεσα*, όπως είναι αντικειμενικά, *ανθρώπινη* αισθητηριακότητα, ανθρώπινη αντικειμενικότητα. Ούτε η φύση –αντικειμενικά– ούτε η φύση υποκειμενικά είναι άμεσα δεδομένη με πρόσφορο τρόπο στο *ανθρώπινο ον*. Και όπως καθετί φυσικό πρέπει να γεννηθεί, έτσι έχει και ο *άνθρωπος* τη γενετική πράξη του, την *ιστορία*, η οποία όμως είναι γι' αυτόν μια συνειδητή γενετική πράξη, και γι' αυτόν το λόγο μια γενετική πράξη η οποία αυτοαναιρείται συνειδητά. Η ιστορία είναι η αληθινή φυσική ιστορία του ανθρώπου. – (Σ' αυτό θα πρέπει να επιστρέψουμε.)

Τρίτον, επειδή αυτή η θέση της πραγματικότητας της ίδιας είναι μόνο ένα επιφανόμενο, μια πράξη που αντιφάσκει στην ουσία της καθαρής δραστηριότητας, πρέπει να αρθεί και πάλι, η πραγματικότητα πρέπει να τεθεί υπό άρνηση.

ad. 3, 4, 5, 6. – 3. Αυτή η αλληλοτρίωση της συνείδησης δεν έχει μόνο *αρνητική* αλλά και *θετική* σημασία και 4. αυτή τη θετική σημασία [δεν την έχει] μόνο *για εμάς* ή καθ' εαυτήν, αλλά γι' αυτήν, για τη συνείδηση την ίδια. 5. Γι' αυτήν το αρνητικό του αντικειμένου ή η αυτοαναιρέσή του έχει τη *θετική* σημασία, ή *γνωρίζει* τη μηδαμινότητά του, από το ότι αλληλοτριώνεται αυτή *η ίδια*, διότι λόγω αυτής της αλληλοτρίωσης το *γνωρίζει* ως αντικείμενο ή *γνωρίζει* το αντικείμενο χάρη στην αδιαχώριστη ενότητα του *Δι' εαυτόν-Είναι* ως τον ίδιο τον εαυτό της. 6. Από την άλλη πλευρά, εδώ βρίσκεται ταυτόχρονα η άλλη στιγμή, ότι [η συνείδηση] έχει εξίσου άρει και επαναπροσλάβει στον

εαυτό της αυτή την αλληλοτρίωση και την αντικειμενικότητα, δηλαδή είναι *με τον εαυτό της στο Άλλως-Είναι της ως τέτοιο*.

Το έχουμε δει ήδη. Η ιδιοποίηση της αποξενωμένης αντικειμενικής ουσίας ή η άρση της αντικειμενικότητας υπό τον προσδιορισμό της αποξένωσης – η οποία πρέπει να προχωρήσει από την αδιάφορη ξενότητα μέχρι την πραγματικά εχθρική αποξένωση – έχει για τον Hegel ταυτόχρονα, ή μάλιστα κυρίως, τη σημασία να άρει την *αντικειμενικότητα*, διότι το σκανδαλώδες και η αποξένωση για την αυτοσυνείδηση δεν είναι ο *συγκεκριμένος* χαρακτήρας του αντικειμένου, αλλά ο αντικειμενικός χαρακτήρας του. Το αντικείμενο είναι συνεπώς αρνητικό, κάτι το οποίο αυτοαναιρείται, μια *μηδαμινότητα*. Αυτή η μηδαμινότητά του έχει για τη συνείδηση όχι μόνο αρνητική αλλά και *θετική* σημασία, διότι αυτή η *μηδαμινότητα* του αντικειμένου είναι ακριβώς η *αυτενέργεια* της μη αντικειμενικότητας, της **XXVIII** *αφαίρεσης*, του ίδιου του εαυτού της. Για τη *συνείδηση την ίδια* η μηδαμινότητα του αντικειμένου έχει συνεπώς μια θετική σημασία διότι *γνωρίζει* αυτή τη μηδαμινότητα, την αντικειμενική ουσία, ως την *αυτοαλληλοτρίωσή της*· διότι γνωρίζει ότι αυτή υπάρχει μόνο μέσα από την αυτοαλληλοτρίωσή της... Ο τρόπος με τον οποίο η συνείδηση είναι, και πώς είναι κάτι γι' αυτήν, είναι η *γνώση*. Η γνώση είναι η μοναδική πράξη της. Συνεπώς κάτι γίνεται γι' αυτή στο βαθμό που η ίδια *γνωρίζει* *κάτι*. Η γνώση είναι η μοναδική αντικειμενική συμπεριφορά της. – Γνωρίζει λοιπόν τη μηδαμινότητα του αντικειμένου, δηλαδή το αδιαφοροποίητο του αντικειμένου από αυτήν, την ανυπαρξία του αντικειμένου γι' αυτήν – [και τη γνωρίζει] λόγω του ότι γνωρίζει το αντικείμενο ως την *αυτοαλληλοτρίωσή της*, δηλαδή τον εαυτό της – τη γνώση ως αντικείμενο – γνωρίζει ότι το αντικείμενο είναι μόνο το *επιφανόμενο* ενός αντικειμένου, κάτι που ρίχνει στάχτη στα μάτια, αλλά ως προς την ουσία του δεν είναι τίποτε άλλο από την ίδια τη γνώση η οποία αντιπαράκειται στον ίδιο τον εαυτό της και συνεπώς αντιπαράθετεί στον εαυτό της μια *μηδαμινότητα*, ένα *Κάτι* το οποίο δεν έχει *καμία* αντικειμενικότητα έξω από τη γνώση· ή η γνώση γνωρίζει ότι, όταν συμπεριφέρεται απέναντι σε ένα αντικείμενο, είναι απλώς *έξω από τον εαυτό της*, είναι αλληλοτριωμένη· [γνωρίζει] ότι *αυτή η ίδια εμφανίζεται* στον εαυτό της μόνο ως αντικείμενο ή ότι αυτό που της εμφανίζεται ως αντικείμενο είναι απλώς αυτή η ίδια.

Από την άλλη πλευρά, λέει ο Hegel, βρίσκεται εδώ ταυτόχρονα και εκείνη η άλλη στιγμή, ότι [η συνείδηση] έχει εξίσου αναιρέσει και επαναπροσλάβει αυτή την αλληλοτρίωση και την αντικειμενικότητα, δηλαδή είναι *με τον εαυτό της στο Άλλως-Είναι της ως τέτοιο*.

Σ' αυτή την αντιπαράθεση έχουμε συγκεντρωμένες όλες τις αυταπάτες της θεωρησιακότητας.

Εν πρώτοις: Η συνείδηση, η αυτοσυνείδηση είναι *με τον εαυτό της στο Άλλως-Είναι της ως τέτοιο*. Είναι λοιπόν – ή εάν αφαιρέσουμε εδώ από την εγγεληνή αφαίρεση και αντί για την αυτοσυνείδηση θέσουμε την αυτοσυνείδηση του ανθρώπου – είναι *με τον εαυτό της στο Άλλως-Είναι της ως τέτοιο*. Εδώ βρίσκουμε εν πρώτοις ότι η συνείδηση – η γνώση ως γνώση – η νόηση ως νόηση – προφασίζεται ότι είναι άμεσα το *άλλο* του εαυτού της, ότι είναι *αισθητηριακότητα*, *πραγματικότητα*, *βίος* – [ότι είναι] η νόηση που ξεπερνά τον

εαυτό της στη νόηση (Feuerbach)⁴⁷. Αυτή η πλευρά περιέχεται εδώ εφόσον η συνείδηση ως απλώς συνείδηση βρίσκει το εμπόδιό της όχι στην αποξενωμένη αντικειμενικότητα, αλλά στην *αντικειμενικότητα ως τέτοια*.

Δεύτερον, βρίσκεται εδώ ότι ο αυτοσυνείδητος άνθρωπος, εφόσον έχει γνωρίσει και έχει άρει τον πνευματικό κόσμο –ή την πνευματική γενική ύπαρξη του κόσμου του– ως αυτοαλλοτριώση, εντούτοις επιβεβαιώνει εκ νέου αυτό τον κόσμο με αυτή την αλλοτριωμένη μορφή και τον επαγγέλλεται ως την αληθινή ύπαρξή του, τον αποκαθιστά, προφασίζεται ότι είναι με τον εαυτό του στο *Άλλως-Είναι* [του]⁴⁸ ως τέτοιο, δηλαδή μετά την άρση, φέρ' ειπείν, της θρησκείας, μετά τη γνώση της θρησκείας ως ενός προϊόντος της αυτοαλλοτριώσεως, εντούτοις βρίσκει τον εαυτό του να επιβεβαιώνεται στη *θρησκεία ως θρησκεία*. Εδώ είναι η ρίζα του *εσφαλμένου* θετικισμού του Hegel ή του απλώς *φαινομενικού* κριτικισμού του· αυτό που ο Feuerbach χαρακτηρίζει ως θέτειν, ως άρνηση και αποκατάσταση της θρησκείας ή της θεολογίας – πράγμα όμως που πρέπει να συλληφθεί γενικότερα. Άρα ο Λόγος είναι με τον εαυτό του στο Άλλο ως Άλλο. Ο άνθρωπος, ο οποίος αντιλήφθηκε ότι πρέπει να διάγει έναν αλλοτριωμένο βίο στο δίκαιο, στην πολιτική κ.λπ., διάγει σ' αυτό τον αλλοτριωμένο βίο ως τέτοιο τον αληθινό ανθρώπινο βίο⁴⁹ του. Η αυτοκατάφαση, η αυτοεπιβεβαίωση σε *αντίφαση* με τον εαυτό του, τόσο με τη γνώση όσο και με την ουσία του αντικειμένου, είναι συνεπώς η αληθινή γνώση και ο βίος.

Δεν μπορεί λοιπόν να γίνεται περαιτέρω λόγος για συμβιβασμό του Hegel με τη θρησκεία, το κράτος κ.λπ., καθώς αυτό το ψέμα είναι το ψέμα της αρχής του.

[XXIX] Όταν γνωρίζω τη θρησκεία ως την αλλοτριωμένη ανθρώπινη αυτοσυνείδηση, τότε γνωρίζω ότι επιβεβαιώνεται εντός της ως θρησκεία όχι η αυτοσυνείδησή μου, αλλά η αλλοτριωμένη αυτοσυνείδησή μου. Ο ίδιος ο εαυτός μου, η αυτοσυνείδηση που ανήκει στην ουσία της, δεν γνωρίζω συνεπώς ότι επιβεβαιώνεται στη *θρησκεία*, αλλά πολύ περισσότερο στην *αφανισμένη*, στην *ανηρημένη* θρησκεία.

Στον Hegel η άρνηση της άρνησης δεν είναι συνεπώς η επιβεβαίωση της αληθινής ουσίας, ακριβώς μέσω της άρνησης της φαινομενικής ουσίας, αλλά η επιβεβαίωση της φαινομενικής ουσίας ή της αυτοαποξενωμένης ουσίας στην άρνησή της ή η άρνηση αυτής της φαινομενικής ουσίας ως μιας ουσίας αντικειμενικής, που εδρεύει έξω από τον άνθρωπο και ανεξάρτητα από αυτόν, και της μεταμόρφωσής της σε υποκείμενο.

Έναν ιδιόμορφο ρόλο παίζει συνεπώς η *άρση*, στην οποία συνδέονται η άρνηση και η διατήρηση, η κατάφαση.

Έτσι, για παράδειγμα, στη φιλοσοφία του δικαίου του Hegel το ανηρημένο *ιδιωτικό δίκαιο* = *ηθική*, η ανηρημένη ηθική = *οικογένεια*, η ανηρημένη

47. Η αναφορά γίνεται στο βιβλίο του Feuerbach *Βασικές αρχές της φιλοσοφίας του μέλλοντος* (Grundsätze der Philosophie der Zukunft), όπου λέγεται ότι ο Hegel είναι ένας στοχαστής που ξεπερνά τον εαυτό του μέσω του στοχασμού.

48. Η λέξη καλύπτεται από μια κηλίδα μελάνης.

49. Στο χειρόγραφο υπάρχει η λέξη: είναι.

οικογένεια = *αστική κοινωνία*, η ανηρημένη αστική κοινωνία = *κράτος*, το ανηρημένο κράτος = *παγκόσμια ιστορία*. Στην *πραγματικότητα* συνεχίζουν να υπάρχουν το ιδιωτικό δίκαιο, η ηθική, η οικογένεια, η αστική κοινωνία, το κράτος κ.λπ., απλώς έχουν γίνει *στιγμές*, υπάρξεις και τρόποι ύπαρξης του ανθρώπου, οι οποίοι δεν ισχύουν απομονωμένοι, διαλύονται και γεννιούνται με αμοιβαίο τρόπο κ.λπ., *στιγμές της κίνησης*.

Στην πραγματική ύπαρξή τους αυτή η *κινούμενη* ουσία τους είναι κρυφή. Εμφανίζονται, αποκαλύπτονται μόνο στη νόηση, στη φιλοσοφία, και γι' αυτόν το λόγο η αληθινή θρησκευτική ύπαρξή μου είναι η ύπαρξή μου από τη σκοπιά της *φιλοσοφίας της θρησκείας*, η αληθινή πολιτική ύπαρξή μου είναι η ύπαρξή μου από τη σκοπιά της *φιλοσοφίας του δικαίου*, η αληθινή φυσική ύπαρξή μου είναι η ύπαρξή μου από τη σκοπιά της *φιλοσοφίας της φύσης*, η αληθινή καλλιτεχνική ύπαρξή μου είναι η ύπαρξή μου από τη σκοπιά της *φιλοσοφίας της τέχνης*, η αληθινή ανθρώπινη ύπαρξή μου είναι η *φιλοσοφική* ύπαρξή μου. Αντιστοίχως, η αληθινή ύπαρξη της θρησκείας, του κράτους, της φύσης, της τέχνης [είναι]: η *φιλοσοφία* της θρησκείας, της φύσης, του κράτους, της τέχνης. Εάν όμως μόνο η φιλοσοφία της θρησκείας κ.λπ. είναι για εμένα η αληθινή ύπαρξη της θρησκείας, τότε είμαι αληθινά θρήσκος μόνο ως *φιλόσοφος της θρησκείας*· αρνούμαι έτσι την *πραγματική* θρησκευτικότητα και τον πραγματικά *θρήσκο* άνθρωπο. Ταυτόχρονα όμως τους επιβεβαιώνω, εν μέρει εντός της δικής μου ύπαρξης ή εντός της ξένης ύπαρξης την οποία τους αντιπαραθέτω, διότι αυτή είναι απλώς η *φιλοσοφική* έκφρασή της· εν μέρει δε στην ιδιόμορφη πρωταρχική μορφή τους, διότι ισχύουν για εμένα ως μόνο το *φαινομενικό* Άλλως-Είναι, ως αλληγορίες, μορφές της δικής τους αληθινής, id est της δικής μου *φιλοσοφικής* ύπαρξης, κρυμμένες υπό αισθητηριακά περιβλήματα.

Με τον ίδιο τρόπο η ανηρημένη *ποιότητα* = *ποσότητα*, η ανηρημένη ποσότητα = *μέτρο*, το ανηρημένο μέτρο = *ουσία*, η ανηρημένη ουσία = *φαινόμενο*, το ανηρημένο φαινόμενο = *πραγματικότητα*, η ανηρημένη πραγματικότητα = *έννοια*, η ανηρημένη έννοια = *αντικειμενικότητα*, η ανηρημένη αντικειμενικότητα = *απόλυτη ιδέα*, η ανηρημένη απόλυτη ιδέα = *φύση*, η ανηρημένη φύση = *υποκείμενικό* πνεύμα, το ανηρημένο υποκείμενικό πνεύμα = *ηθικό* αντικειμενικό πνεύμα, το ηθικό αντικειμενικό πνεύμα = *τέχνη*, η ανηρημένη τέχνη = *θρησκεία*, η ανηρημένη θρησκεία = *απόλυτη γνώση*.

Από τη μια πλευρά αυτή η άρση είναι μια άρση της νοητής ουσίας, δηλαδή η *νοητή* ατομική ιδιοκτησία αίρεται στη *νόηση* της ηθικής. Και επειδή η νόηση φαντάζεται ότι είναι άμεσα το άλλο αυτής της ίδιας, *αισθητηριακή πραγματικότητα*, δηλαδή επειδή η πράξη της ισχύει για την ίδια και ως *αισθητηριακή πραγματική* πράξη, έτσι πιστεύει αυτή η σκεπτόμενη άρση, η οποία αφήνει το αντικείμενό της να παραμένει στην πραγματικότητα, ότι το έχει ήδη υπερβεί πραγματικά, και από την άλλη πλευρά, επειδή πλύνει έχει γίνει γι' αυτή στιγμή της σκέψης, ισχύει γι' αυτόν το λόγο για την ίδια στην πραγματικότητά της ως *αυτενέργεια* της ίδιας, της αυτοσυνείδησης, της αφαίρεσης.

[XXX] Από τη μια πλευρά η ύπαρξη την οποία ο Hegel *αίρει* στη φιλοσοφία δεν είναι συνεπώς η *πραγματική* θρησκεία, το κράτος, η φύση, αλλά η *θρησκεία* η ίδια ήδη ως ένα αντικείμενο της γνώσης, της *δογματικής*, όπως [συμ-

βαίνει] και με τη νομική επιστήμη, την πολιτική επιστήμη, τη φυσική επιστήμη. Από τη μια πλευρά βρίσκεται λοιπόν σε αντίθεση τόσο προς την πραγματική ουσία όσο και προς την άμεση μη φιλοσοφική επιστήμη ή τις μη φιλοσοφικές έννοιες αυτής της ουσίας. Αντιφάσκει λοιπόν στις τρέχουσες έννοιές της.

Από την άλλη πλευρά μπορεί ο θρήσκος κ.λπ. άνθρωπος να βρει στον Hegel την τελική επιβεβαίωσή του.

Θα πρέπει τώρα να συλλληφθούν οι θετικές στιγμές της εγγελιανής διαλεκτικής – εντός του προσδιορισμού της αποξένωσης.

α) Η άρση, ως κίνηση αντικειμενική η οποία ανακαλεί εντός της την αλλοτρίωση. – Πρόκειται για την επίγνωση που εκφράζεται εντός της αποξένωσης περί της ιδιοποίησης της αντικειμενικής ουσίας μέσω της άρσης της αποξένωσής της, η αποξενωμένη επίγνωση της πραγματικής εξαντικειμενίκευσης του ανθρώπου, της πραγματικής ιδιοποίησης της αντικειμενικής ουσίας του μέσα από την ακύρωση του αποξενωμένου προσδιορισμού του αντικειμενικού κόσμου, μέσα από την άρση του, στην αποξενωμένη ύπαρξή του, όπως ο αθεϊσμός ως άρση του Θεού είναι το γίνεσθαι του θεωρητικού ανθρωπισμού, όπως ο κομμουνισμός ως άρση της ατομικής ιδιοκτησίας είναι η υπεράσπιση του πραγματικού ανθρώπινου βίου ως της ιδιοκτησίας του, [είναι] το γίνεσθαι του πρακτικού ανθρωπισμού, ή ο αθεϊσμός είναι ο ανθρωπισμός που διαμεσολαμβάνεται με τον εαυτό του μέσω της άρσης της θρησκείας, ο κομμουνισμός είναι ο ανθρωπισμός που διαμεσολαμβάνεται με τον εαυτό του μέσω της άρσης της ατομικής ιδιοκτησίας. Μόνο μέσα από την άρση αυτής της διαμεσολήψης – η οποία όμως είναι μια αναγκαία προϋπόθεση – πραγματοποιείται ο θετικός ανθρωπισμός, ο οποίος ξεκινά θετικά από τον ίδιο τον εαυτό του.

Αλλά ο αθεϊσμός, ο κομμουνισμός δεν είναι μια διαφυγή, δεν είναι μια αφαίρεση, δεν είναι μια απώλεια του αντικειμενικού κόσμου ο οποίος έχει δημιουργηθεί από τον άνθρωπο, των ουσιαστών δυνάμεών του οι οποίες έχουν γεννηθεί στην αντικειμενικότητα, δεν είναι μια ένδειξη που επιστρέφει στην αφύσικη, υπανάπτυκτη απλότητα. Είναι, πολύ περισσότερο, πρώτοι αυτοί το πραγματικό γίνεσθαι, η πραγματικά για τον άνθρωπο επιτελεσμένη πραγματοποίηση της ουσίας του και της ουσίας του ως πραγματικής.

Ο Hegel λοιπόν, συλληλαμβάνοντας το θετικό νόημα της αυτοαναφερόμενης άρνησης – αν και πάλη με αποξενωμένο τρόπο –, συλληλαμβάνει την αυτοαποξένωση, την αλλοτρίωση της ουσίας, την αποαντικειμενίκευση και την αποπραγμάτωση του ανθρώπου ως αυτοανάκτηση, ως ουσιαστική εκδήλωση, ως εξαντικειμενίκευση, ως πραγματοποίηση. Εν ολίγοις, συλληλαμβάνει – εντός της αφαίρεσης – την εργασία ως πράξη αυτογένεσης του ανθρώπου, τη συμπεριφορά του προς τον εαυτό του ως ξένο ον και την ενεργοποίησή του ως ενός ξένου όντος ως την επιτελούμενη ειδολογική συνείδηση και ειδολογικό βίο.

β) Στον Hegel όμως – πέρα από ή, πολύ περισσότερο, ως συνέπεια της ήδη αναφερθείσας αντιστροφής – η πράξη αυτή εμφανίζεται εν πρώτοις ως απλώς τυπική, καθ' ότι αφηρημένη, επειδή η ανθρώπινη ουσία η ίδια ισχύει μόνο ως αφηρημένο σκεπτόμενο ον, ως αυτοσυνείδηση· και

δεύτερον, επειδή η σύλληψη είναι τυπική και αφηρημένη, για το λόγο αυτόν η άρση της αλλοτρίωσης καθίσταται επιβεβαίωση της αλλοτρίωσης, ή

για τον Hegel αυτή η κίνηση της αυτογένεσης, της αυτοεξαντικειμενίκευσης είναι ως αυτοαλλοτρίωση και αυτοαποξένωση η απόλυτη και για το λόγο αυτόν η τελική ανθρώπινη θιοτική εκδήλωση η οποία έχει σκοπό τον εαυτό της και ησυχάζει εντός της, έχοντας αφιχθεί στην ουσία της.

Αυτή η κίνηση στην αφηρημένη μορφή της ως διαλεκτική ισχύει συνεπώς ως ο αληθινός ανθρώπινος βίος, και, επειδή εντούτοις είναι μια αφαίρεση, μια αποξένωση του ανθρώπινου βίου, ισχύει ως θεία διαδικασία, αλλήλως η θεία διαδικασία του ανθρώπου – μια διαδικασία την οποία διανύει η αφηρημένη, καθαρή, απόλυτη ουσία του, η οποία είναι διαφορετική από αυτόν.

Τρίτον: Η διαδικασία αυτή πρέπει να έχει ένα φορέα, ένα υποκείμενο· αλλήλως το υποκείμενο προκύπτει μόνο ως αποτέλεσμα· αυτό το αποτέλεσμα, το υποκείμενο που γνωρίζει εαυτό ως απόλυτη αυτοσυνείδηση, είναι συνεπώς ο Θεός, το απόλυτο Πνεύμα, η Ιδέα που γνωρίζει και ενεργοποιεί εαυτήν. Ο πραγματικός άνθρωπος και η πραγματική φύση γίνονται απλώς κατηγορήματα, σύμβολα αυτού του κρυφού μη πραγματικού ανθρώπου και αυτής της μη πραγματικής φύσης. Το υποκείμενο και το κατηγορήμα έχουν συνεπώς τη σχέση μιας απόλυτης αντιστροφής μεταξύ τους, μυστικιστικό υποκείμενο-αντικείμενο ή μια υποκειμενικότητα που υπερκαλύπτει το αντικείμενο, το απόλυτο υποκείμενο ως μια διαδικασία, ως υποκείμενο που αλλοτριώνει εαυτό και επιστρέφει στον εαυτό του από την αλλοτρίωση, αλλήλως ταυτόχρονα την ανακαλεί εντός του, και το υποκείμενο [εμφανίζεται] ως αυτή η διαδικασία· η καθαρή, αεικίνητη περιδίνηση εντός του.

Εν πρώτοις. Τυπική και αφηρημένη σύλληψη της αυτογενετικής και αυτοεξαντικειμενικευτικής πράξης του ανθρώπου.

Το αποξενωμένο αντικείμενο, η αποξενωμένη ουσιαστική πραγματικότητα του ανθρώπου δεν είναι – μια και ο Hegel θέτει τον άνθρωπο = αυτοσυνείδηση – τίποτε άλλο εκτός από συνείδηση, απλώς η σκέψη της αποξένωσης, η αφηρημένη και συνεπώς κενή περιεχομένου και μη πραγματική έκφραση, η άρνηση. Η άρση της αλλοτρίωσης δεν είναι συνεπώς τίποτε άλλο από μια αφηρημένη, κενή περιεχομένου άρση αυτής της κενής περιεχομένου αφαίρεσης, η άρνηση της άρνησης. Η πλήρης περιεχομένου, ζωντανή, αισθητηριακή, συγκεκριμένη δραστηριότητα της αυτοεξαντικειμενίκευσης γίνεται συνεπώς η απλή αφαίρεσή της, η απόλυτη αρνητικότητα, μια αφαίρεση η οποία παγιώνεται εκ νέου ως τέτοια και νοείται ως μια αυτοτελής δραστηριότητα, ως η δραστηριότητα αυτή καθ' εαυτήν. Επειδή αυτή η λεγόμενη αρνητικότητα δεν είναι τίποτε άλλο από την αφηρημένη, κενή περιεχομένου μορφή εκείνης της πραγματικής ζωντανής πράξης, γι' αυτό και το περιεχόμενό της δεν μπορεί παρά να είναι απλώς ένα τυπικό περιεχόμενο, γεννημένο μέσα από την αφαίρεση από κάθε περιεχόμενο. Είναι συνεπώς οι γενικές, αφηρημένες, ανήκουσες σε κάθε περιεχόμενο και γι' αυτό τόσο αδιάφορες για κάθε περιεχόμενο όσο και ακριβώς γι' αυτόν το λόγο ισχύουσες για κάθε περιεχόμενο μορφές αφαίρεσης, οι μορφές της νόησης, οι λογικές κατηγορίες, αποσπασμένες από το πραγματικό πνεύμα και από την πραγματική φύση. (Θα αναπτύξουμε παρακάτω το λογικό περιεχόμενο της απόλυτης αρνητικότητας.)

Το θετικό που έχει επιτελέσει εδώ ο Hegel –στη θεωρησιακή Λογική του– είναι ότι οι *συγκεκριμένες έννοιες*, οι γενικές *παγιομένες μορφές νόησης* στην αυτοτέλειά τους απέναντι στη φύση και στο πνεύμα, είναι ένα αναγκαίο αποτέλεσμα της γενικής αποξένωσης της ανθρώπινης ουσίας, άρα και της ανθρώπινης νόησης, και ότι ο Hegel τις έχει συνεπώς παρουσιάσει και συνοψίσει ως στιγμές της διαδικασίας αφαίρεσης. Για παράδειγμα, το ανηρημένο Είναι είναι ουσία, η ανηρημένη ουσία είναι έννοια, η ανηρημένη έννοια... απόλυτη ιδέα. Αλλά τι είναι τώρα η απόλυτη ιδέα; Αναιρεί και πάλη τον εαυτό της εάν δεν θέλει να διανύσει εξ αρχής τη συνολική πράξη της αφαίρεσης και όταν θέλει να αρκείται να είναι μια ολότητα αφαιρέσεων ή η αφαίρεση που συλλαμβάνει τον εαυτό της. Αλλά η αφαίρεση που συλλαμβάνει τον εαυτό της ως αφαίρεση γνωρίζει εαυτήν ως μηδέν· πρέπει να εγκαταλείψει τον εαυτό της, την αφαίρεση, και έτσι καταλήγει σε ένα ον το οποίο είναι το ακριβώς αντίθετό της, στη φύση. Η συνολική Λογική είναι λοιπόν η απόδειξη ότι η αφηρημένη νόηση δεν είναι τίποτε για τον εαυτό της, ότι η απόλυτη ιδέα δεν είναι τίποτε για τον εαυτό της, ότι μόνο η φύση είναι κάτι.

XXXII Η απόλυτη ιδέα, η αφηρημένη ιδέα, η οποία «*θεωρούμενη σύμφωνα με την ενότητα με τον εαυτό της είναι εποπτεία*» (Hegel, *Εγκυκλοπαίδεια*, 3η έκδοση, σ. 222 [§ 244]), η οποία (ό.π.) «*αποφασίζει στην απόλυτη αλήθεια της να αποδεσμεύσει ελεύθερα από την ίδια τη στιγμή της ιδιαιτερότητάς της ή του πρώτου προσδιορισμού και του Άλλως-Είναι, την άμεση ιδέα*, ως την αντανάκλασή της, ως φύση» (ό.π.), αυτή η συνολική ιδέα, με τόσο ιδιότροπη και τόσο μπαρόκ συμπεριφορά, η οποία προκάλεσε στους εγγεληνούς τεράστιους πονοκεφάλους, δεν είναι απολύτως τίποτε άλλο από την αφαίρεση, δηλαδή ο αφηρημένος στοχαστής, η οποία [αφαίρεση], διδαγμένη από την εμπειρία και διαφωτισμένη ως προς την αλήθεια της, αποφασίζει υπό ορισμένους –σφαλερούς και ακόμη αφηρημένους– όρους να εγκαταλείψει εαυτήν και να θέσει το Άλλως-Είναι της, το ιδιαίτερο, το συγκεκριμένο στη θέση του Μεθ'–εαυτόν–Είναι [*Beisichsein*], στη θέση της γενικότητας και της απροσδιοριστίας της· να αποδεσμεύσει ελεύθερα εξ ιδίων τη φύση, την οποία έκρυβε εντός της μόνο ως αφαίρεση, ως πράγμα της σκέψης, δηλαδή [αποφασίζει] να εγκαταλείψει την αφαίρεση και να εξετάσει μια φορά τη φύση που είναι ελεύθερη από αυτήν. Η αφηρημένη ιδέα, η οποία γίνεται άμεσα εποπτεία, δεν είναι απολύτως τίποτε άλλο από την αφηρημένη νόηση, η οποία εγκαταλείπει τον εαυτό της και αποφασίζει να στραφεί στην εποπτεία. Αυτή η συνολική μετάβαση της Λογικής στη φιλοσοφία της φύσης δεν είναι τίποτε άλλο από τη μετάβαση από την αφαίρεση στην εποπτεία – η οποία είναι τόσο δύσκολο να πραγματοποιηθεί από τον αφηρημένο στοχαστή και συνεπώς περιγράφεται από τον ίδιο με ιδιαίτερα περιπετειώδη τρόπο. Το *μυστικιστικό* αίσθημα που ωθεί το φιλόσοφο από την αφηρημένη νόηση στην εποπτεία είναι η *ανία*, ο πόθος για ένα περιεχόμενο.

(Ο αυτοαποξενωμένος άνθρωπος είναι και σύμφωνα με την ουσία του, δηλαδή σύμφωνα με τη φυσική και ανθρώπινη ουσία του, αποξενωμένος στοχαστής. Οι σκέψεις του είναι συνεπώς παγιομένα πνεύματα που εδρεύουν έξω από τη φύση και από τον άνθρωπο. Ο Hegel κλείδωσε στη Λογική

του όλα αυτά τα παγιομένα πνεύματα, συλλαμβάνοντας καθένα από αυτά μια φορά ως άρνηση, δηλαδή ως *αλλοτριώση της ανθρώπινης νόησης*, ακούθως ως άρνηση της άρνησης, δηλαδή ως άρση αυτής της αλλοτριώσης, ως *πραγματική* έκφραση της ανθρώπινης νόησης· εδώ όμως –ως δεσμευμένη ακόμη στην αποξένωση– αυτή η άρνηση της άρνησης είναι εν μέρει η αποκατάστασή της στην αποξένωσή της, εν μέρει η παραμονή στην τελειωτική πράξη, η αυτοαναφορά στην αλλοτριώση, ως την πραγματική ύπαρξη αυτών των παγιομένων πνευμάτων ((δηλαδή – ο Hegel στη θέση εκείνων των παγιομένων αφαιρέσεων θέτει την αυτοπεριφερόμενη πράξη της αφαίρεσης· με τον τρόπο αυτό η αξία του Hegel βρίσκεται στο ότι απέδειξε το ήκνο όλων αυτών των ακατάληπτων εννοιών οι οποίες ανήκουν ως προς την αρχική χρονολογία τους σε μεμονωμένους φιλοσόφους, ότι τις συνόψισε και ότι, αντί για μία συγκεκριμένη αφαίρεση, δημιούργησε ως αντικείμενο της κριτικής την αφαίρεση που εξαντλείται στο συνολικό εύρος τους) (θα δούμε αργότερα γιατί ο Hegel χωρίζει τη νόηση από το *υποκείμενο*· είναι όμως ήδη σαφές ότι, όταν ο άνθρωπος δεν υπάρχει, τότε δεν μπορεί να είναι ανθρώπινη και η ουσιάδης εκδήλωσή του, άρα δεν θα μπορούσε να συλληφθεί και η νόηση ως ουσιάδης εκδήλωση του ανθρώπου, ως ενός ανθρώπινου και φυσικού υποκειμένου με μάτια, με αυτιά κ.λπ. το οποίο ζει στην κοινωνία και στον κόσμο και στη φύση.)), εν μέρει, εφόσον αυτή η αφαίρεση συλλαμβάνει εαυτήν και αισθάνεται για τον εαυτό της μια άπειρη ανία, η εγκατάλειψη της αφηρημένης νόησης, η οποία γίνεται μόνο εντός της νόησης, η οποία είναι χωρίς μάτια, χωρίς δόντια, χωρίς αυτιά, χωρίς τίποτε, εμφανίζεται στον Hegel ως απόφαση αναγνώρισης της φύσης ως ουσίας και μετατόπισης [της ιδίας] στην εποπτεία.)

XXXIII Αλλά και η φύση, αφηρημένα θεωρημένη, για τον εαυτό της, παγιομένη στο χωρισμό από τον άνθρωπο, δεν είναι τίποτε για τον άνθρωπο. Είναι αυτονόητο ότι ο αφηρημένος στοχαστής, ο οποίος έχει αποφασίσει να στραφεί στην εποπτεία, τη θεωρεί με αφηρημένο τρόπο. Όπως η φύση ήταν περικλεισμένη από το στοχαστή σε μια μορφή κρυφή και μυστηριώδη γι' αυτόν τον ίδιο, ως απόλυτη ιδέα, ως πράγμα της σκέψης, έτσι σι' αλήθεια, όταν αυτός την αποδέσμευσε, αποδέσμευσε μόνο αυτή την *αφηρημένη φύση* –αλλά τώρα με τη σημασία ότι είναι το Άλλως-Είναι της νόησης, ότι είναι η πραγματικά θεωρημένη φύση, διαφορετική από την αφηρημένη νόηση–, αποδέσμευσε μόνο το *vonτό πράγμα* της φύσης από τον εαυτό του. Ή, για να μιλήσουμε με μια ανθρώπινη γλώσσα, στη φυσική εποπτεία του ο αφηρημένος στοχαστής μαθαίνει ότι τα όντα τα οποία νόμιζε ότι στη θεία διαλεκτική είναι καθαρά προϊόντα της εργασίας της νόησης από το μηδέν, μιας εργασίας η οποία εξυφάνεται με τον εαυτό της και δεν κοιτά ποτέ έξω στην πραγματικότητα, πιστεύοντας ότι τα είχε δημιουργήσει από την καθαρή αφαίρεση, [μαθαίνει ότι] δεν είναι τίποτε άλλο από *αφαιρέσεις από φυσικούς προσδιορισμούς*. Η συνολική φύση επαναλαμβάνει λοιπόν γι' αυτόν απλώς με μια αισθητηριακή, εξωτερική μορφή τις λογικές αφαιρέσεις. – *Αναλύει* αυτήν και αυτές τις αφαιρέσεις ξανά. Η φυσική εποπτεία του είναι λοιπόν απλώς η πράξη επιβεβαίωσης της αφαίρεσής του από τη φυσική εποπτεία. *As εξετάσουμε για μια στιγμή τον εγγεληνό προσδιορισμό της φύσης και τη*

μετάβαση από τη φύση στο πνεύμα. Η φύση έχει προκύψει ως η ιδέα με τη μορφή του *Αλλώς-Είναι*. Καθώς η ιδέα, η πράξη γέννησης της αφαίρεσής του η οποία επαναλαμβάνεται συνειδητά. Έτσι, για παράδειγμα, ο χρόνος = αρνητικότητα η οποία αναφέρεται στον εαυτό της (σ. 238, ό.π.). Στο ανηρημένο γίνεσθαι ως ύπαρξη αντιστοιχεί με φυσική μορφή η ανηρημένη κίνηση ως ύλη. Το φως είναι – η φυσική μορφή – η *αντανάκλαση εν εαυτή*. Το σώμα ως *φεγγάρι* και *κομήτης* είναι – η φυσική μορφή – της αντίθεσης η οποία, σύμφωνα με τη Λογική, είναι αφενός το *Θετικό που βασίζεται στον εαυτό του*, αφετέρου το *Αρνητικό* που βασίζεται στον εαυτό του. Η γη είναι η φυσική μορφή της λογικής *βάσης*, ως αρνητική ενότητα της αντίθεσης κ.λπ.

Η φύση ως φύση, δηλαδή εφόσον διαφοροποιείται αισθητηριακά από εκείνο το μυστικό, το κρυμμένο σ' αυτή νόημα, η φύση χωρισμένη, διακριτή από αυτές τις αφαιρέσεις είναι *μηδέν*, ένα *μηδέν που αποδεικνύει εαυτό ως μηδέν*, είναι *άνευ νοήματος* ή έχει μόνο το νόημα μιας εξωτερικότητας η οποία πρέπει να αρθεί.

«Στην περατή-τελεολογική σκοπιά απαντά η ορθή προϋπόθεση ότι η φύση δεν περιέχει εντός της τον απόλυτο σκοπό» σ. 225 [§ 245]. Ο σκοπός της είναι η επιβεβαίωση της αφαίρεσης. «Ως ιδέα η φύση προέκυψε στη μορφή του *Αλλώς-Είναι*. Καθώς η ιδέα είναι έτσι ως το Αρνητικό της ίδιας ή είναι *εξωτερική προς την ίδια*, έτσι η φύση δεν είναι εξωτερικά μόνο σχετική προς αυτή την ιδέα, αλλά η *εξωτερικότητα* αποτελεί τον προσδιορισμό στον οποίο υπάρχει ως φύση» σ. 227 [§ 247].

Η *εξωτερικότητα* δεν θα πρέπει να γίνει εδώ κατανοητή ως η *εκδηλωμένη αισθητηριακότητα* η οποία ανοίγεται στο φως, στον αισθητηριακό άνθρωπο. Η εξωτερικότητα θα πρέπει να ληφθεί εδώ με την έννοια της αλληλοτρίωσης, ενός σφάλματος, μιας στέρξης η οποία δεν πρέπει να υπάρχει. Διότι το αληθινό παραμένει πάντα η ιδέα. Η φύση είναι απλώς η μορφή του *Αλλώς-Είναι* της. Και καθώς η αφηρημένη νόηση είναι η ουσία, τότε αυτό που της είναι εξωτερικό είναι, σύμφωνα με την ουσία της, ένα απλώς *Εξωτερικό*. Ο αφηρημένος στοχαστής αναγνωρίζει ταυτόχρονα ότι η *αισθητηριακότητα* είναι η ουσία της φύσης, η *εξωτερικότητα* σε αντίθεση με τη νόηση που εξυφαίνεται εντός του εαυτού της. Ταυτόχρονα όμως εκφράζει αυτή την αντίθεση με τέτοιον τρόπο, ώστε αυτή η *εξωτερικότητα της φύσης* [είναι] η *αντίθεσή* της προς τη νόηση, η *έλλειψή* της, εκφράζει ότι, εφόσον [η φύση] διαφέρει από την αφαίρεση, είναι μια ατελής ουσία. [XXXIV] Ένα ον ατελές όχι μόνο για εμένα, στα δικά μου μάτια, ένα ον ατελές αυτό καθ' εαυτό, έχει κάτι έξω από τον εαυτό του, το οποίο του λείπει. Δηλαδή η ουσία του είναι κάτι διαφορετικό από αυτό το ίδιο. Η φύση θα πρέπει λοιπόν να άρει εαυτήν για τον αφηρημένο στοχαστή, διότι έχει ήδη τεθεί από αυτόν ως ένα ον δυνητικά *ανηρημένο*.

«Το Πνεύμα έχει για εμάς τη φύση ως προϋπόθεση, όντας το ίδιο η αλήθεια της, και συνεπώς το *απολύτως Πρώτο* της. Σ' αυτή την αλήθεια η φύση *εξαφανίζεται*, και το Πνεύμα έχει αναδειχθεί ως η ιδέα που έχει αφιχθεί στο Δι' εαυτόν-Είναι της, το *αντικείμενο* όπως επίσης και το *υποκείμενο* της οποίας είναι η *έννοια*. Αυτή η ταυτότητα είναι *απόλυτη αρνητικότητα*, διότι στη φύση η έννοια έχει την πλήρη εξωτερική αντικειμενικότητά της, αλλά έχει άρει αυτή την αλληλοτρίωσή της και έχει καταστεί ταυτόσημη με αυτήν εντός της.

Συνεπώς είναι αυτή η ταυτότητα μόνο ως επιστροφή από τη φύση» σ. 392 [§ 381].

«Το *φανέρωμα*, το οποίο ως η *αφηρημένη* ιδέα είναι άμεση μετάβαση, *γίνεσθαι* της φύσης, είναι ως φανέρωμα του πνεύματος, το οποίο είναι ελεύθερο, *θέτει* της φύσης ως του *δικού του* κόσμου· ένα θέτει το οποίο ως αναστοχασμός είναι ταυτόχρονα *προϋποθέτει* του κόσμου ως αυτοτελούς φύσης. Το φανέρωμα στην έννοια είναι η δημιουργία της ως το Είναι του Πνεύματος, το οποίο δίνει στον εαυτό του την *κατάφαση* και την *αλήθεια* της ελευθερίας του». «Το *Απόλυτο είναι το Πνεύμα*· αυτός είναι ο ανώτερος ορισμός του Απόλυτου» [§ 384].

Επιπλέον, η *γαιοπρόσδος*, ως γαιοπρόσδος, ανατράπηκε – καθώς η νεότερη οικονομική επιστήμη, σε αντίθεση προς το επιχείρημα των φυσιοκρατών ότι ο γαιοκτήμονας είναι ο μοναδικός αληθινός παραγωγός, απέδειξε πολύ περισσότερο ότι ο γαιοκτήμονας ως τέτοιος είναι ο μοναδικός μη παραγωγικός εισοδηματίας. Λέγεται ότι η αγροκαλλιέργεια είναι υπόθεση του κεφαλαιοκράτη, ο οποίος στρέφει το κεφάλαιό του σ' αυτή τη χρήση όταν μπορεί να προσδοκά από αυτήν το συνηθισμένο κέρδος. Η παρουσίαση των φυσιοκρατών –ότι η γαιοκτησία, ως η μοναδική παραγωγική ιδιοκτησία, θα πρέπει μόνο αυτή να καταβάλλει τους κρατικούς φόρους, δηλαδή επίσης μόνο αυτή θα πρέπει να τους εγκρίνει και να συμμετέχει στην κρατική οργάνωση– μεταστρέφεται συνεπώς στον αντίστροφο προσδιορισμό, ότι ο φόρος επί της γαιοπροσόδου είναι ο μοναδικός φόρος που επιβάλλεται σε ένα μη παραγωγικό εισόδημα, είναι συνεπώς ο μοναδικός φόρος που δεν είναι επιβλαβής στην εθνική παραγωγή. Είναι ευνόητο ότι, με αυτή τη σύλληψη, δεν προκύπτουν πλέον τα πολιτικά προνόμια των γαιοκτημόνων από το ότι αυτοί αποτελούν τους κύριους φορολογούμενους. –

Όλα όσα συλλλαμβάνει ο Proudhon ως κίνηση της εργασίας ενάντια στο κεφάλαιο είναι απλώς η κίνηση της εργασίας στον προσδιορισμό του κεφαλαίου, του *βιομηχανικού κεφαλαίου* ενάντια στο κεφάλαιο που δεν καταναλώνεται ως κεφάλαιο, δηλαδή δεν καταναλώνεται βιομηχανικά. Αυτή δε η κίνηση ακολουθεί τη νικηφόρα πορεία της, δηλαδή την πορεία της νίκης του *βιομηχανικού κεφαλαίου*. – Βλέπουμε λοιπόν ότι μόνο όταν συλληφθεί η *εργασία* ως ουσία της ατομικής ιδιοκτησίας μπορεί και η οικονομολογική κίνηση να διερευνηθεί ως τέτοια στην πραγματική προσδιοριστικότητά της. –

Η *κοινωνία* –όπως εμφανίζεται για τον οικονομολόγο– είναι η *αστική κοινωνία* στην οποία κάθε άτομο είναι ένα όλον αναγκών και υπάρχει μόνο [XXXV] για τον άλλο, όπως και ο άλλος υπάρχει μόνο γι' αυτό, εφόσον και οι δύο γίνονται με αμοιβαίο τρόπο μέσα το ένα για το άλλο. Ο οικονομολόγος –ακριβώς όπως και η πολιτική με τα *ανθρώπινα δικαιώματά* της– ανάγει τα πάντα στον άνθρωπο, δηλαδή στο άτομο, από το οποίο αφαιρεί κάθε προσδιοριστικότητα, ώστε να το παγιώσει ως κεφαλαιοκράτη ή ως εργάτη. – Ο *καταμερισμός της εργασίας* είναι η οικονομολογική έκφραση της *κοινωνικότητας της εργασίας* εντός της αποξένωσης. Ή, μια και η εργασία είναι απλώς μια έκφραση της ανθρώπινης δραστηριότητας εντός της αλληλοτρίωσης, της βιοτικής εκδήλωσης ως βιοτικής αλληλοτρίωσης, έτσι και ο *καταμερισμός της*